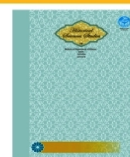

University of Tehran Press

Political and Economic Relations Between Iran and Kingdom of Sweden During the Safavid Era (907-1148AH/1501-1736AD)

Jamal Pirehmard Shotorban¹, Goodarz Rashtiani²

1. Corresponding Author, Ph.D. Candidate of History, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: jamal.pirehmard@ut.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of History, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: rashtiani@ut.ac.ir

Article Info Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:
9, December, 2023

In Revised Form:
22, January, 2024

Accepted:
14, February, 2024

Published Online:
20, September, 2024

Iran is a land with a rich history in foreign relations. Due to the antiquity of the “Government” institution in Iran and its reliability over the centuries, a rich legacy has emerged in the field of foreign relations of this country with other realms. Despite this, since the rise of the Safavids (early 10th AH/16th AD), Iran's foreign relations also changed and entered a new arena. In the field of research on Iran's foreign relations during the Safavid era, most of the works have focused on Iran's relations with the great neighboring realms or European states (such as the Ottoman Empire, Mughal Empire, Portugal, England, and Netherlands/Dutch), and this issue has caused the lack of attention to Iran's relations with other lands. One of these lesser-known fields is the foreign relations of Safavid Iran with Sweden. Despite the limited perception of the Swedes by Iranians in the pre-Safavid period, Iran's official relations with Sweden were established and flourished during the reign of Safavid Šāh Sulaymān (r. 1077-1105AH/1666-1694AD) and Šāh Sulṭān Ḥusayn (r. 1105-1135AH/1694-1722AD).

Now the question is, what reasons and motivations made Iranians and Swedes willing to establish relations in the late 11thAH/17thAD century? Also, despite some initial successes, why did these relationships remain fruitless? In this article, an attempt has been made to answer the above questions by adopting a descriptive-analytical approach and using the qualitative research method. It seems that a set of bilateral economic and political motivations made Iran and Sweden, and especially the Swedes, inclined to establish relations. However, obstacles such as distance, dissatisfaction of rival states and internal and external challenges of the two realms (especially the involvement of Swedes in the “Great Northern War” and the challenge of Safavid court with the Ġilzāyid uprising) caused the mentioned relations to not reach a clear result.

Keywords: Iran, Safavids, Sweden, Foreign Relations, Scandinavia.

Cite this The Author(s): Pirehmard Shotorban, J., Rashtiani, G., (2024). Political and Economic Relations Between Iran and Kingdom of Sweden During the Safavid Era (907-1148AH/1501-1736AD), Historical Sciences Studies Vol.16, No 1, Serial No.37 –Spring- Summer, (53-82)- DOI:10.22059/jhss.2024.378109.473721

Publisher: Unversity of Tehran Press

1. Introduction

The history of Iran's foreign relations, especially in the last five centuries, has been one of the most attractive topics among historians. Many authors have paid attention to this issue from different perspectives, especially from the perspective of challenges related to Iran's confrontation with the Western world and the challenge of modernity. Despite this, the works and articles related to the history of Iran's foreign relations have focused more on the history of Iran's relations with several grand powers such as Russia, England/Britain, and recently the United States of America, and paid less attention to Iran's relations with other countries, such as the Kingdom of Sweden.

From the available data, it seems that Iranians had a limited and vague perception of the Scandinavian people in the pre-Safavid era. The origin of part of this perception goes back to the occasional raids of the Vikings (called "Rūs" in Muslim texts) to the shores of the Caspian Sea in the 4th century AH/10th AD. This awareness continued in this way; as in the works of poets and writers of later centuries, especially those who originated from the surrounding areas of the Caspian Sea, one can see a vague memory of this perception. This awareness was slightly strengthened during the Ilkhanid era (654-758 AH/1256-1357 AD) and became more concrete during the Safavid period.

During the Safavid era, the entrance of Swedes to Iran and the establishment of official relations between Iran and Sweden began in the form of a special model based on which, firstly, the Swedish travelers entered Iran regardless of any diplomatic mission, and secondly, during the reign of Šāh Sulaymān (r. 1077-1105AH/1666-1694AD) and Šāh Sulṭān Husayn (r. 1105-1135AH/1694-1722AD) official diplomatic delegations went to Isfahan from Sweden. In the present article, while distinguishing between the activities of early travelers and later diplomatic delegations, an attempt will be made to answer the question of what causes led Iran and Sweden to establish official relations in the late 11th AH/17th AD century? In other words, what were the purposes of the two realms to establish bilateral relations? Also, despite the initial successes, why didn't these relationships become widespread and achieve long-term results? The basic hypothesis of the present research is that a set of economic and political interests and purposes made Safavid Iran and Kingdom of Sweden inclined to establish bilateral foreign relations; However, some obstacles such as distance, dissatisfaction of competing powers, especially Tsardom of Russia, and internal and external challenges of the two realms, Such as the outbreak of the "Great Northern War" in Northern and Eastern Europe and the Ġilzāyid uprising in Iran, caused these relations to not reach clear results.

Few but valuable works have been written about the Swedish travelers present in Safavid Iran as well as the later Swedish diplomatic delegations. Sven Andres Hedin (d. 1952), Swedish geographer and traveler, for the first time in his *Resare Bengt, En levnadsteckning* (1921) wrote about the adventures of "Bengt Bengtsson Oxenstierna" (d. 1643), a Swedish traveler of the 17th century who had also visited Iran, and drew the attention of scholars to the first acquaintances of Swedes with Iran. Hedin in his other work in German named *Verwehte Spuren. Orientfahrten des Reise-Bengt und anderer Reisenden im 17. Jahrhundert* (1923), focused on the voyages and adventures of Oxenstierna and a number of European travelers of that time, focusing on their reports about historical monuments. Also, among the secondary literature, we should mention Bahram Sohrabi's article entitled "Early Swedish Travelers to Persia" (2005) in which the author discussed about Swedish travelers in the Safavid, Afsharid, Zand and Qajar eras.

Regarding the official relations between Iran and Sweden during the reign of Šāh Sulaymān and Šāh Sulṭān Ḥusayn, the number of secondary researches is also scant. First of all, we should mention the article of Stefan Troebst entitled “Die Kaspi-Volga-Ostsee-Route in der Handels-kontrollpolitik Karls XI. Die schwedischen Persien-Missionen von Ludvig Fabritius 1679-1700” (1998) which, despite the author's special focus on the trade networks of the Baltic Sea, is still considered the best work on the relations between Iran and Sweden during the Safavid era. Also, in parts of his book *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver, 1600–1730* (1999), Rudolph P. Mathee has discussed about the efforts of the Swedes to enter the Iranian silk trade network in Caspian-Volga-Baltic route. Unlike western scholars, Iranian researchers have shown little interest to Iran-Sweden relations; Iḥsān-i Iṣrāqī in his article entitled “Murūrī bar Ravābiṭ-i Īrān u Sū`id dar Davrān-i Ṣafaviyyah [Review of Iran-Sweden Relations During the Safavid Period]” (2002), has presented a short report on Swedish travelers and diplomatic missions during the Safavid era, which is still a useful essay. Therefore, it seems necessary to pay attention to the relations between Safavid Iran and Sweden due to the lack of comprehensive writings in Persian secondary literature and deficiency of non-Persian works.

مناسبات سیاسی و اقتصادی ایران با پادشاهی سوئد در روزگار صفویان (۹۰۷-۱۱۴۸ ق/۱۵۰۱-۱۷۳۶ م)

جمال پیره‌مرد شتربان^۱، گودرز رشتیانی^۲

jamal.pirehmard@ut.ac.ir

rashtiani@ut.ac.ir

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری رشته تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه:

۲. استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه:

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۳/۲۶

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۵/۱۶

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۶/۱۱

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۶/۳۰

ایران سرزمینی با پیشینه‌ای کهن در مناسبات خارجی است. دیرینگی نهاد «حکومت» در ایران و پایداری آن در گذر سده‌ها، سبب شده است تا میراثی غنی در حوزه روابط خارجی این کشور با دیگر سرزمین‌ها پدید آید. با وجود این، در حوزه پژوهش‌های مربوط به مناسبات خارجی ایران عهد صفوی، بیشتر نوشتارهای تحقیقی بر روابط ایران با قدرت‌های برتر همسایه یا اروپایی (مانند عثمانی، گورکانیان هند، پرتغال، انگلستان و هلند) تمرکز کرده‌اند و همین نکته، سبب کم‌توجهی به روابط ایران با سایر قلمروها شده است. یکی از این عرصه‌های کمتر شناخته‌شده، روابط خارجی ایران صفوی با پادشاهی سوئد است. به‌رغم آشنایی محدود ایرانیان با سوئدیان در دوره پیشاصفوی، روابط رسمی ایران با سوئد در عهد فرمانروایی شاه سلیمان (حک: ۱۰۷۷-۱۱۰۵ ق/۱۶۶۶-۱۶۹۴ م) و شاه سلطان حسین (حک: ۱۱۰۵-۱۱۳۵ ق/۱۶۹۴-۱۷۲۲ م) شکل گرفت و رونق یافت. حال پرسش اینجاست که چه علل و انگیزه‌هایی ایرانیان و سوئدیان را به برقراری مناسبات در اواخر سده یازدهم هجری/هفدهم میلادی مایل ساختند؟ همچنین با وجود برخی تلاش‌های موفقیت‌آمیز اولیه، چرا این روابط پایدار نمانده و به نتیجه نرسیدند؟ در پژوهش حاضر تلاش شده است تا با اتخاذ رویکردی توصیفی-تحلیلی و بهره‌گیری از روش پژوهش کیفی به پرسش‌های فوق پاسخ داده شود. چنین می‌نماید که مجموعه‌ای از انگیزه‌های مشترک اقتصادی و سیاسی، ایران و سوئد و به ویژه سوئدیان را به برقراری روابط متمایل ساختند؛ اما موانعی چون بُعد مسافت، ناخشنودی قدرت‌های رقیب و چالش‌های داخلی و خارجی دو کشور (خصوصاً درگیری سوئدیان در جنگ بزرگ شمالی و رویارویی دربار صفوی با شورش غل‌زاییان) سبب شدند تا روابط مزبور به فرجام روشنی نرسند.

واژه‌های کلیدی: ایران، صفویان، سوئد، روابط خارجی، اسکاندیناوی.

استناد: پیره‌مرد شتربان، جمال؛ رشتیانی، گودرز (۱۴۰۳). مناسبات سیاسی و اقتصادی ایران با پادشاهی سوئد در روزگار صفویان (۹۰۷-۱۱۴۸ ق/۱۵۰۱-۱۷۳۶ م). پژوهش‌های علوم تاریخی، سال ۱۶، شماره ۱، بهار و تابستان، شماره پیاپی ۳۷- (۵۳-۸۲).
DOI:10.22059/jhss.2024.378109.473721

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

۱. مقدمه

تاریخ مناسبات خارجی ایران، به‌ویژه در پنج سده اخیر، یکی از جذاب‌ترین جستارها نزد تاریخ‌پژوهان بوده است. نویسندگان بسیاری از منظرهای گوناگون، خاصه از منظر چالش‌های مربوط به رویارویی ایران با جهان غرب و ورود مُدرنیته، به این موضوع پرداخته‌اند. با وجود این، آثار مرتبط با تاریخ روابط خارجی ایران بیشتر معطوف به سرگذشت مناسبات ایران با چند قدرت شاخص مانند روسیه، انگلستان/بریتانیا و اخیراً ایالات‌متحده آمریکا بوده است. روشن است که میزان تأثیر و نفوذ روسیه و بریتانیا در تاریخ معاصر ایران قابل مقایسه با سایر دولت‌ها نیست، اما این واقعیت نمی‌تواند توجیه‌گر نگاه یکسونگر به روابط خارجی باشد. سرگذشت مناسبات ایران و سوئد نیز از این قاعده سوا نیست.

از داده‌های موجود چنین برمی‌آید که نخبگان ایرانی از دیرباز آشنایی محدود و مبهمی با مردمان اسکاندیناوی داشتند. خاستگاه بخشی از این آشنایی به حمله‌های گاه‌وبیگاه وایکینگ‌ها (نامبردار به «روس» در آثار مسلمانان) به کرانه‌های دریای کاسپی در سده چهارم هجری/دهم میلادی بازمی‌گردد. این آشنایی کمابیش به همین صورت تداوم یافت؛ چنانکه در آثار سُرّایندگان و نویسندگان قرون بعدی، به‌ویژه آنانی که خاستگاهی از مناطق پیرامونی دریای کاسپی داشتند، می‌توان خاطرهای مبهم از این نگاه را دید. این آشنایی در روزگار ایلخانیان (۶۵۴-۷۵۸ق/۱۲۵۶-۱۳۵۷م) اندکی تقویت شد و در عهد صفویان صبغه عینی‌تری به خود گرفت.

در روزگار صفویان، ورود سوئدی‌ان به ایران و شکل‌گیری مناسبات بین ایران و سوئد در قالب الگوی خاصی آغاز شد که بر اساس، نخست جهان‌گردان سوئدی فارغ از هرگونه انگیزه و رسالت دیپلماتیک به ایران گام نهادند و بستر آشنایی میان دو کشور را فراهم ساختند و در مرحله دوم که همزمان با عهد فرمانروایی شاه سلیمان (حک: ۱۰۷۷-۱۱۰۵ق/۱۶۶۶-۱۶۹۴م) و شاه سلطان حسین (حک: ۱۱۰۵-۱۱۳۵ق/۱۶۹۴-۱۷۲۲م) بود، هیئت‌های رسمی دیپلماتیک از سوئد راهی اصفهان شدند. با اینکه نمی‌توان از یک پیوند سراسر میان انگیزه‌های جهان‌گردان و اهداف هیئت‌های دیپلماتیک سخن گفت، اما روشن است که پژوهشگران متأخر چنین پیوندی را مسلم انگاشته‌اند. در پژوهش حاضر ضمن تمایز نهادن میان فعالیت‌های جهان‌گردان اولیه و هیئت‌های دیپلماتیک بعدی، تلاش خواهد شد تا به این پرسش پاسخ داده شود که چه علت‌هایی ایران و سوئد را در اواخر سده یازدهم هجری/هفدهم میلادی به سوی برقراری روابط رسمی سوق دادند؟ به دیگر سخن، اهداف دو طرف از این پیوند دوجانبه چه بود؟ همچنین به‌رغم موفقیت‌های آغازین، چرا این مناسبات ابعاد گسترده‌ای نیافتند و به نتایج درازمدت نرسیدند؟ پیش‌فرض بنیادین پژوهش حاضر چنین است که مجموعه‌ای از منافع اقتصادی و سیاسی، ایران عهد صفوی و سوئد را به برقراری روابط متمایل ساختند؛ اما موانعی چون بُعد مسافت، ناخشنودی قدرت‌های رقیب و چالش‌های داخلی و خارجی دو کشور سبب شدند تا روابط مزبور به فرجام روشنی نرسند.

درباره سرگذشت جهان‌گردان سوئدی حاضر در ایران عهد صفوی و نیز مأموریت هیئت‌های دیپلماتیک بعدی سوئدیان، تاکنون آثار انگشت‌شمار اما ارزشمندی به رشته تحریر درآمده است. سیون آندرس هیدین^۱ (د. ۱۹۵۲م)، جغرافیدان، ایران‌شناس و سیاح نامدار سوئدی، برای نخستین بار در کتاب *بِنگت سیاح؛ یک زندگی‌نامه*^۲ (۱۹۲۱م) درباره سرگذشت «بِنگت بِنگسون اُکسنستیرنا»^۳ (د. ۱۶۴۳م)، جهان‌گرد سوئدی سده هفدهم میلادی که از ایران نیز دیدن کرد، سخن گفت و توجه محققان را به نخستین آشنایی‌های سوئدیان از ایران جلب کرد. هیدین در اثر دیگر خود به زبان آلمانی به نام *آثار بر باد رفته؛ سفرهای شرقی بنگت سیاح و جهان‌گردان دیگر در سده ۱۷ میلادی*^۴ (۱۹۲۳م) به سفرهای اکسنستیرنا و شماری از جهان‌گردان اروپایی آن روزگار با تمرکز بر گزارش‌های ایشان درباره سازه‌های تاریخی پرداخته است. ناگفته نماند که نوشتارهای آلمانی هیدین که بیشتر از سوی انتشارات دانش‌نامه «بروک‌هاوس»^۵ منتشر شده‌اند، در واقع تلخیص و ترجمه آثار سوئدی او هستند. سوای هیدین، یوهان رُنستروم^۶ (۱۹۷۲م) و دنیل پاتس^۷ (۲۰۲۱م) نیز در مقالات جداگانه‌ای راجع به سفرهای اکسنستیرنا در ایران سخن گفته‌اند؛ البته با این تفاوت که رُنستروم از نگاه ادبیات سفرنامه‌نویسی به موضوع پرداخته و پاتس نیز در مقام یک باستان‌شناس به گزارش‌های مربوط به حضور اکسنستیرنا در محوطه‌های باستانی توجه کرده است. شخصیت خاص و سفرهای فراوان اکسنستیرنا سبب شده است تا شمار آثار پژوهشی درباره وی زیاد باشد. برخلاف اکسنستیرنا، تحقیقات انجام‌شده درباره سایر سیاحان سوئدی که به ایران گام نهاده‌اند، اندک است. جامع‌ترین پژوهش در این زمینه، مقاله بهرام سهرابی با عنوان «نخستین سیاحان سوئدی در ایران»^۸ (۲۰۰۵م) است که نویسنده در آن راجع به جهان‌گردان سوئدی در ادوار صفویه، افشاریه، زندیه و قاجاریه سخن گفته است.

درباره مناسبات رسمی ایران و سوئد در دوره شاه سلیمان و شاه سلطان حسین صفوی نیز شمار پژوهش‌ها ناچیز است. پیش از همه باید از مقاله اِستِفان تروِبُست با عنوان «مسیر کاسپی-وُلگا-بالتیک در سیاست سلطه تجاری کارل یازدهم؛ مأموریت‌های دیپلماتیک لودویگ

1. Sven Andres Hedin (1865–1952)

2. Hedin, Sven (1921). *Resare Bengt, En levnadsteckning*, Stockholm, Albert Bonniers förlag.

3. Bengt Bengtsson Oxenstierna (1591–1643)

4. Hedin, Sven (1923). *Verwehte Spuren. Orientfahrten des Reise-Bengt und anderer Reisenden im 17. Jahrhundert*, Leipzig, F.A. Brockhaus-Verlag.

5. Brockhaus

6. Rohnström, Johan (1972). "Bengt Oxenstierna and his Adventures in Persia in 1617–18," in *Iran through the Ages: A Swedish Anthology*, ed. Andreas Adahl, Stockholm, Norstedt & Söner.

7. Potts, Daniel (2021). "Bengt Bengtsson Oxenstierna (1591–1643): a critical reassessment of his two journeys to the Near East", *Fornvännen* 116:2, pp. 114-128.

8. Sohrabi, Bahram (2005). "Early Swedish Travelers to Persia", *Iranian Studies*, 38:4, pp. 631-660.

فابریتیوس در روابط ایران-سوئد در سال‌های ۱۶۷۹-۱۷۰۰م^۱ یاد کرد که به‌رغم دیرینگی نوشتار و تمرکز خاص نویسنده بر شبکه‌های تجاری دریای بالتیک، هنوز بهترین پژوهش درباره مناسبات ایران و سوئد در دوره صفویان به شمار می‌آید. سَوای تروست، رودی متی نیز در بخش‌هایی از کتاب *سیاست تجارت در ایران عصر صفوی: ابریشم در برابر تفره*، ۱۶۰۰-۱۷۳۰م^۲ (۱۹۹۹م) درباره تلاش‌های سوئدی‌ان جهت ورود به شبکه تجارت ابریشم ایرانی از مسیر کاسپی-ولگا-بالتیک سخن رانده و این تلاش‌ها را در ابعادی فراتر از مناسبات دو کشور ارزیابی کرده است. برخلاف محققان غربی، پژوهشگران ایرانی علاقه چندانی به مناسبات ایران و سوئد نشان نداده‌اند؛ احسان اشراقی در مقاله‌ای تحت عنوان «مروری بر روابط ایران و سوئد در دوران صفویه»^۳ (۱۳۸۱ش) گزارش کوتاهی از سیاحان و هیئت‌های دیپلماتیک سوئدی در عهد صفویان ارائه داده است که هنوز نوشتاری قابل‌استفاده به شمار می‌آید. محمد مددی نیز در کتاب *سوئدی‌ها در ایران*^۴ (۱۳۸۱ش) سرگذشت روابط ایران و سوئد را تا دوره معاصر با تأکید بر تحولات دو نهاد «ژاندارمری» و «نظمیه» بررسی کرده است. این اثر پژوهشی غنی محسوب می‌شود؛ با وجود این، مددی بیشتر بر روابط یک سده اخیر تمرکز دارد و از مناسبات دو کشور در دوره صفوی به سرعت عبور می‌کند. همچنین باید از مقاله ابوالحسن مبین با عنوان «سرآغاز روابط ایران و سوئد در عصر صفوی»^۵ (۱۳۸۴ش) و گفتار امیرحسین برآزش با عنوان «روابط سیاسی-دیپلماتیک ایران و سوئد» در فصل ۵۳ کتاب *روابط سیاسی-دیپلماتیک ایران و جهان در عهد صفویه*^۶ (۱۳۹۲ش) یاد کرد که هر دو نوشتار کمابیش مبتنی بر ارزیابی‌های رودی متی هستند. با این وصف، لزوم توجه به مناسبات ایران صفوی با سوئد به سبب فقدان نوشتاری جامع به زبان پارسی و کمبود تحقیقات غیر ایرانی بیش از پیش احساس می‌شود.

۲. پیشینه آشنایی ایرانیان با مردمان سوئد از آغاز تا برآمدن صفویان

آشنایی آغازین ایرانیان با مردمان اسکاندیناوی به سده چهارم هجری/دهم میلادی بازمی‌گردد. در آن قرن، مردمان نامبردار به «وایکینگ»^۷ یا «نورس»^۸ از موطن اصلی خود در اسکاندیناوی

1. Troebst, Stefan (1998). "Die Kasp-Volga-Ostsee-Route in der Handelskontrollpolitik Karls XI. Die schwedischen Persien-Missionen von Ludvig Fabritius 1679-1700", *Forschungen zur Osteuropaischen Geschichte*, 54, pp. 127-204.

2. Matthee, Rudolph P. (1999b). *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver, 1600-1730*, Cambridge, Cambridge University Press.

۳. اشراقی، احسان (۱۳۸۱ش). «مروری بر روابط ایران و سوئد در دوران صفویه»، نشریه تخصصی گروه تاریخ دانشگاه تهران، ش ۳، صص ۶۹-۷۴.

۴. مددی، محمد (۱۳۸۱ش). *سوئدی‌ها در ایران*، تهران، گفتمان.

۵. مبین، ابوالحسن (۱۳۸۴ش). «سرآغاز روابط ایران و سوئد در عصر صفوی»، در مجموعه مقالات همایش صفویه در گستره تاریخ ایران زمین، به اهتمام مقصودعلی صادقی، تبریز، ستوده، صص ۸۰۷-۸۱۹.

۶. برآزش، امیرحسین (۱۳۹۲ش). *روابط سیاسی-دیپلماتیک ایران و جهان در عهد صفویه*، تهران، امیرکبیر، صص ۹۵۶-۹۶۵.

7. Viking

8. Norse

خارج شده و با انگیزه بازرگانی و جهان‌گشایی به مناطق مختلف دنیای آن روزگار حرکت کردند. شماری از این نورس‌ها که ریشه در سرزمین سوئد داشتند، از طریق دریای بالتیک و رود ولگا وارد کرانه‌های دریای کاسپی در ایالات شمالی ایران شدند (Minorsky, 1958: 108). در آثار مسلمانان از این مهاجمان با نام «روس» یاد شده است (برای نمونه، ر.ک: مسعودی، ۱۴۰۹، ج ۱: ۲۰۵؛ اصطخری، ۱۹۲۷: ۲۲۵-۲۲۶؛ ابن‌حوقل، ۱۹۳۸، ج ۲: ۳۹۷-۳۹۸؛ *حدودالعالم*، ۱۳۶۲: ۱۸۸-۱۸۹).^(۱) احمدبن‌فضلان که در سال ۳۰۹ق/۹۲۱م به فرمان خلیفه المقتدر عباسی (خلافت: ۲۹۵-۳۲۰ق/۹۰۸-۹۳۲م) راهی دیار بلغارهای ولگا شده بود، توصیفی از زندگی نورس‌ها و به‌ویژه آیین تدفین آنان ارائه داده است که از نخستین منابع تاریخ ایشان به شمار می‌آید (ابن‌فضلان، ۱۹۵۹: ۱۴۹-۱۶۶).

ورود نورس‌ها به دریای کاسپی سرآغاز حمله‌های آنان به سواحل جنوبی و باختری این دریا شد که از زیان‌بارترین آن‌ها می‌توان به تهاجمات ایشان در اواخر سده سوم هجری/اوایل سده دهم میلادی به آبسکون، گرگان و طبرستان (مسعودی، ۱۴۰۹، ج ۱: ۲۰۵-۲۰۷؛ ابن‌اسفندیار، ۱۳۶۶: ۲۶۶؛ مرعشی، ۱۳۴۵: ۱۴۵) و نیز تسخیر بردعه اران و کشتار اهالی آن در ۳۳۲ق/۹۴۳-۹۴۴م^(۲) اشاره کرد (ابن‌مسکویه، ۱۴۲۴، ج ۵: ۲۶۵-۲۶۸؛ ابن‌اثیر، ۱۳۸۵، ج ۸: ۴۱۲-۴۱۴؛ نیز ر.ک: *حدودالعالم*، ۱۳۶۲: ۱۶۲). همچنین امروزه درهم‌های سامانی فراوانی در لهستان و سوئد یافت شده که نشانگر روابط اقتصادی نورس‌ها با ایرانیان است (Mitchiner, 1987: 139-150). برای سده‌های بعدی می‌توان از خلال آثاری چون *دیوان خاقانی شروانی* (د. ۵۸۱ق/۱۱۸۵-۱۱۸۶م) اطلاعاتی راجع به حمله‌های دریایی نورس‌ها و روس‌ها به سواحل دریای کاسپی به دست آورد. برای نمونه، خاقانی (۱۳۸۲: ۳۳-۳۴) در مطلع دوم قصیده‌ای که راجع به «تهنیت فتح روس» سروده است، شکست روس‌ها را چنین وصف می‌کند:

«صاحب غرضند روس و خزران	مُنکِر شده صاحب‌افسران را
فتح تو به جنگ لشکر روس	تاریخ شد آسمان قران را
رایات تو روس را علی رؤس	صرصر شده ساق ضیمران را»

ناگفته نماند که به‌تدریج جمعیت نورس‌های مهاجر در دیار اسلاوها در میان بومیان ادغام شد و اسکاندیناویایی‌ها تنها در جنگ‌ها و سفرهای تجاری می‌توانستند گروه ممتازی را تشکیل دهند (Minorsky, 1958: 108-111).

آشنایی اولیه ایرانیان با نورس‌ها به‌تدریج با فروخوابیدن حمله‌های نورس‌ها و گرویدن ایشان به مسیحیت، کم‌رنگ گردید و آگاهی محدودی که در سده چهارم هجری/دهم میلادی نزد مسلمانان حاصل شده بود، به‌بوته فراموشی سپرده شد. حتی قدرت‌گیری صلیبیان نورمان‌تبار در انطاکیه و عزیمت «سیگورد یکم»^۱ (حک: ۱۱۰۳-۱۱۱۳م)، پادشاه نروژ، به فلسطین در سال‌های

1. Sigurd Magnusson (1089-1130)

Doxey, 1996: 139-160; Riley-Smith, (درباره این سفر، ر.ک: ۱۱۱۰-۱۱۰۷/ق ۵۰۱-۵۰۴) انگیزه چندان در میان مسلمانان برای شناخت اسکاندیناوی ایجاد نکرد. تنها استثنا در این زمینه، کوشش‌های خواجه رشیدالدین همدانی (د. ۷۱۸/ق ۱۳۱۸) برای شناخت جهان در روزگار ایلخانیان (۶۵۴-۷۵۸/ق ۱۲۵۶-۱۳۵۷م) است که بازتاب بخشی از این تلاش‌ها را می‌توان در مجموعه جامع‌التواریخ دید. همدانی (۱۳۸۴: ۴۹) در بخش تاریخ آفرنج، پایان و قیصره جامع‌التواریخ به هنگام وصف بلاد فرنگ، از دیاری به نام «سوئیا» یاد کرده است که می‌توان آن را همان قلمرو پادشاهی سوئد دانست. وی سوئیا را چنین وصف کرده است:

«و این مملکت پادشاهی دارد نام او سوئیا و طول آن جزیره در میان دریا دور می‌کشد و از افراط برودت کسی آنجا نمی‌تواند رفتن؛ و کهریای زرد و سفید از آنجا می‌خیزد» (همانجا).

همدانی در ادامه روایتش، از مملکت‌های «گوتالاندیه» (گویا جزیره گوتالاند سوئد) و «نوروگه» (نروژ) نیز یاد کرده و توصیف‌های جالبی از شدت سرمای آن مناطق، نزدیکی عرض جغرافیایی آن‌ها به نقطه قطب شمالی و سمت‌الرأس، اختلاف زیاد طول روز و شب در ایام سال و سفیدی پوست اهالی آن سرزمین‌ها ارائه داده است (همانجا). همچنین اشاره وی به کالاهای تجاری سرزمین‌های یادشده، مانند کهریای سوئیا/سوئد و «شانقار»^(۳) از نوروگه/نروژ، با واقعیت‌های تاریخی تطابق دارد؛ زیرا ساحل سوئد در بالتیک از دیرباز یکی از کانون‌های استخراج کهریا بود (ر.ک: گریمرگ، ۱۳۹۹: ۲۵) و شانقار نیز از محبوب‌ترین پرندگان نزد نوس‌ها به شمار می‌آمد و نگاره‌ای از آن امروزه در نشان ملی جمهوری ایسلند دیده می‌شود. به‌رغم ابتکار خواجه رشیدالدین در پرداختن به تاریخ دیگر سرزمین‌ها، الگوی او تداوم نیافت. در باب توصیفات مربوط به سوئد و اسکاندیناوی نیز جز در کتاب تاریخ بناکتی فخرالدین داود بناکتی (د. ۷۳۰/ق ۱۳۳۰م) که کمابیش گرده‌برداری از جامع‌التواریخ است (ر.ک: بناکتی، ۱۳۴۸: ۲۷۷)، گزارش دیگری در آثار ایرانیان دیده نمی‌شود. روی‌هم‌رفته، آگاهی ایرانیان از سوئدیان تا دوره صفویان محدود ماند.

۳. فراز جدید آشنایی سوئدیان با ایران: ورود جهان‌گردان سوئدی به ایران عهد صفوی

روزگار فرمانروایی صفویان دوره خاصی در تاریخ مناسبات خارجی ایران است. در این برهه (۹۰۷-۱۱۴۸/ق ۱۵۰۱-۱۷۳۶م) از یک‌سو ایران بنا بر عللی چون تمرکز قدرت سیاسی و سلطنت دودمانی دیرپا به کانونی تأثیرگذار در مناسبات منطقه‌ای و جهانی تبدیل شد و از سوی دیگر، اروپاییان پس از تحولات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی نوینی که در آن قاره پدید آمده بود، با جهان‌بینی و انگیزه‌های جدیدی به سرزمین‌های پیرامون توجه نشان دادند. به دیگر سخن، شکل‌گیری شرایط نوینی در درون و جهان بیرون ایران صفوی، سبب دگرگونی در منطق روابط خارجی شد. ناگفته نماند که همزمان با برآمدن صفویان، سوئد نیز کانون تحولات کلانی بود که در نتیجه آن‌ها، سوئدیان به سرکردگی گوستاو یکم^۱ (حک: ۱۵۲۳-۱۵۶۰م) از خاندان «واسا»^۱ خود را از اتحادیه

1. Gustav I/Gustav Eriksson (1496 –1560)

«کالمار»^(۴) بیرون کشیدند و با پذیرش مذهب پروتستان لوتری، به واحد هویتی متمایزی در اروپای شمالی تبدیل شدند (در این باره، ر.ک: گریمرگ، ۱۳۹۹: ۱۱۹-۱۲۵ و ۱۲۹-۱۳۱؛ Roberts, 1968: 1-24). دوران پادشاهی سلسله واسا و نیز دودمان آلمانی تبار «پالاتین-تسوابروکن»^(۵) در سوئد (سال‌های ۱۵۲۳-۱۷۲۰م)، دوره اوج شکوه سیاسی و نظامی این کشور به شمار می‌آید که کمابیش همزمان با عصر فرمانروایی صفویان در ایران بود.

گویا از همان سال‌های قدرت‌گیری صفویان در ایران، بازرگانان ایرانی به صورت محدود به تجارت با سوئد مشغول بودند. وینچنتو آلساندری^(۶) (۱۳۸۱: ۴۷۵) در اواخر عهد شاه‌تیماسب یکم (حک: ۹۳۰-۹۸۴ق/۱۵۲۴-۱۵۷۶م) ضمن پرداختن به موقعیت خاص تبریز در تجارت میان ایران، عثمانی و اروپا، به توزیع کالاهای ایرانی در سوئد و دانمارک اشاره کرده است:

«این امتعه همچنان از راه خشکی به قسطنطنیه و از آنجا به مُلداوی حمل می‌شود و در لهستان و دانمارک و سوئد و دیگر جاها پخش می‌گردد، ولی هزینه این کار چندان گزاف است که با وجود خطر، سود اندکی از آن حاصل می‌شود. این مطلب را هنگامی که در تبریز بودم از ارمنی‌ها و بعد در ترابلس از این و آن شنیدم» (همانجا).

با این حال، اطلاعات مبسوطی از روابط ایران و سوئد در سده دهم هجری/شانزدهم میلادی در دست نیست و چنانکه از گفته‌های آلساندری برمی‌آید، مسیر تجاری ایران-قسطنطنیه-مُلداوی-لهستان-اسکاندیناوی به سبب هزینه‌های فراوان و سود اندک، رونق نداشت. با این وصف، نخستین فراز آشنایی سوئدیان با ایرانیان از طریق آثار جهان‌گردانی شکل گرفت که از روزگار شاه عباس یکم (حک: ۹۹۵-۱۰۳۸ق/۱۵۸۸-۱۶۲۹م) به ایران گام نهادند.

۳-۱. بِنِگَتِ بِنِگْتَسُونِ اُکْسِنِستیرِنا (سال‌های ۱۰۲۵-۱۰۲۷ق/۱۶۱۷-۱۶۱۸م)

بنگت بنگتسون اُکسنستیرنا (۱۵۹۱-۱۶۴۳م) نخستین سوئدی شناخته‌شده‌ای است که در روزگار شاه عباس یکم به ایران گام نهاد (نوایی، ۱۳۶۴: ۳۳۲؛ همایون، ۱۳۸۳، ج ۱: ۹۸؛ Hedin, 1921: 301).^(۵) وی به خاندان مشهور «اُکسنستیرنا»^(۴) تعلق داشت. با اینکه بنگت برخلاف پسرعمویش «اُکسیل اُکسنستیرنا»^(۵)، صدراعظم گوستاو آدولف دوم^(۶) (حک: ۱۶۱۱-۱۶۳۳م) و نایب‌السُلطنه ملکه کریستینا^(۷) (حک: ۱۶۳۲-۱۶۵۴م)، هیچگاه گرداننده امور کلانی نشد (درباره اُکسیل اُکسنستیرنا، ر.ک: گریمرگ، ۱۳۹۹: ۱۹۳)، اما بنا بر وجاهت خاندان و کفایت خود، صاحب‌مناصبی در سوئد بود (Klingspor, 1877, vol. II: 80-85) و حتی یک مرتبه در قامت نماینده به جمهوری ونیز فرستاده شد (Sohrabi, 2005: 636). با این حال، آوازه بنگت بیشتر برخاسته از سفرهای وی است و به همین

1. Vasa
2. Palatinate-Zweibrücken
3. Vincenzo Alessandri
4. Oxenstierna
5. Axel Oxenstierna (1583-1654)
6. Gustav II Adolph (1594-1632)
7. Christina (1626-1689)

سبب در سوئد از وی با نام «بنگت سیاح»^۱ یاد می‌شود (Klingspor, 1877, vol. II: 80; Hedin, 1921: 1-2; Sohrabi, 2005: 634; Potts, 2021: 115). هدین (1921: 294) و سهرابی (2005: 634) چنین گمان برده‌اند که اکسنستیرنا همچون «پیترو دل‌واله»^۲ (د. ۱۶۵۲م) از مسیر کاروان‌رو میان‌رودان استفاده کرده و با گذر از بغداد، کنگاور و همدان به اصفهان رسیده است. احتمالاً وی پس از ورود به اصفهان، راهی اردوگاه شاه عباس در آذربایجان شد و در پاییز ۱۰۲۶ق/۱۶۱۷م همراه شاه به اصفهان بازگشت (Klingspor, 1877, vol. II: 80; Potts, 2021: 117).

اکسنستیرنا پس از مدتی، از مسیر لار عازم هرموز شد تا از آن بندر که هنوز در دست پرتغالی‌ها بود، راهی هند گردد، اما با بدگمانی پرتغالیان مواجه شد و مدتی زندانی آنان گردید (Sohrabi, 2005: 635). چندی بعد، وی آزادی خود را بازیافت و دوباره به اصفهان بازگشت و پس از یک سال حضور در اصفهان، از ایران خارج شد و از مسیر بغداد و شام به مصر، ونیز و اروپا رفت (Klingspor, 1877, vol. II: 77; Sohrabi, 2005: 636; Potts, 2021: 120-124). متأسفانه از دوران اقامت اکسنستیرنا در ایران سفرنامه‌ای برجای نمانده است و نویسندگان بعدی مانند هدین، با استفاده از برخی مکتوبات پراکنده و زندگی‌نامه خودنوشت منسوب به وی به بازسازی سفرهایش پرداخته‌اند. با این حال، اکسنستیرنا چهره‌ای شناخته‌شده نزد فرنگیان مقیم ایران بود. برای نمونه، دل‌واله (۱۳۷۰: ۳۰۷) او را «شوالیه اصلی دربار سوئد» در ایران خوانده است. همچنین «نیلز ماتسون شیوپینگ»^۳ سوئدی (د. ۱۶۸۰م) که در نیمه سده یازدهم هجری/هفدهم میلادی به ایران گام نهاد، از نوشته‌های اکسنستیرنا بر دیوارهای دو صومعه در جلفای اصفهان و شیراز یاد کرده است (Kiöping, 2021: 33, 77-78). پیش از شیوپینگ، اولناریوس^۴ (1647: 366) نیز از نام «بندیکتوس اُکسنستیرن»^۵ بر دیوار کاروان‌سرای در نزدیکی قریه «خُشکه‌رود»^۶ در قزوین سخن گفته بود.^(۷)

۳-۲. نیلز ماتسون شیوپینگ (سال‌های ۱۰۶۰-۱۰۶۱ق/۱۶۵۰-۱۶۵۱م)

سوئدی دیگری که در دوره صفویان و مشخصاً روزگار فرمانروایی شاه عباس دوم (حک: ۱۰۵۲-۱۰۷۷ق/۱۶۴۲-۱۶۶۶م) به ایران آمد، نیلز ماتسون شیوپینگ بود.^(۸) او در سال ۱۶۲۱م در خانواده‌ای از روحانیان کلیسای پروتستان لوتتری به دنیا آمد (Almqvist, 1977: 162; Sohrabi, 2005: 636) و با اینکه نَسَب والایی نداشت، اما به یمن پیشه روحانی پدرش، توانست تحصیلات آغازین را پشت سر گذاشته و نامی برای خود فراهم سازد (Rundkvist, 2021: 11-12). زندگی شیوپینگ با فراز و فرودهای بسیاری همراه بود و وی پس از وقایع فراوان، سرانجام به خدمت «کمپانی هند

1. Resare Bengt

2. Pietro Della Valle (1586-1652)

3. Nils Mattsson Kiöping (1621-1680)

4. Adam Olearius (1599-1671)

5. Benedictus Oxenstern

شرقی هلند^۱ درآمد (Almqvist, 1977: 162). حضور شیوپینگ در این کمپانی، فرصتی شد برای سفر به آسیا. وی در بهار ۱۰۵۹/ق ۱۶۴۹م به «باتاویا»^۲ (جاکارتای امروزی)، مقر کمپانی هند شرقی هلند در آسیای جنوب شرقی، وارد شد و یک سال بعد از مسیر هندوستان به ایران آمد و مدت یک سال و چند ماه (۱۰۶۰-۱۰۶۱/ق ۱۶۵۰-۱۶۵۱م) در ایران به سر بُرد و چنانکه از مندرجات زندگی‌نامه کوتاه وی برمی‌آید، حتی در لشکرکشی شاه عباس دوم به قندهار، در ارتش صفویان به خدمت پرداخت (Kiöping, 2021: 31).^(۹) شیوپینگ سَوای تختگاه و مناطق جنوبی ایران، از شمال ایران نیز بازدید کرد و سرانجام در سال ۱۰۶۱/ق ۱۶۵۱م از ایران خارج شد (Almqvist, 1977: 162). وی بعدها سفرنامه و زندگی‌نامه کوتاهی نوشت و در آن‌ها علاوه بر وصف حضورش در ایران، به شرح تجربیات خود در آسیا پرداخت. اطلاعات این دو متن درباره ایران چشم‌گیر نیستند، اما می‌توانند در شناخت فضای سیاسی و اجتماعی ایران عهد شاه عباس دوم و برخی از سازه‌های باستانی کارگشا باشند (نوابی، ۱۳۶۴: ۳۳۲؛ مددی، ۱۳۸۱: ۴۱؛ همایون، ۱۳۸۳: ج ۱: ۹۹).^(۱۰)

۳-۳. هنریش/هنریک برنر (حدود سال‌های ۱۱۰۸-۱۱۱۱/ق ۱۶۹۷-۱۷۰۰م)

اکسنستیرنا و شیوپینگ تنها سیاحان سوئدی شناخته‌شده‌ای هستند که بدون داشتن مأموریتی دیپلماتیک -البته تا جایی که اطلاعات موجود نشان می‌دهند- به ایران صفوی گام نهادند. در این میان، اکسنستیرنا به‌راستی در قامت یک جهان‌گرد و شیوپینگ بیشتر بنا بر ضرورت‌های شغلی خود در کمپانی هند شرقی هلند به ایران آمد. سهرابی (2005: 637) سَوای این دو، از فرد دیگری به نام «هنریش/هنریک برنر»^۳ (د. ۱۷۳۲م) نیز در زمره سیاحان سوئدی عصر صفوی یاد کرده است. برنر در واقع یکی از اعضای سومین هیئت دیپلماتیک سوئدی به ریاست «لودویگ فابریتیوس»^۴ (د. ۱۷۲۹م) بود و نمی‌توان حضور او را جهان‌گردی قلمداد کرد.

برنر در سال ۱۶۶۹م در «کرونوبی»^۵ فنلاند^(۱۱) به دنیا آمد و پس از تحصیل در زادگاهش و سپس سوئد، به درجه استادی فلسفه نائل شد. برنر سَوای فلسفه، در دوران تحصیلش به یادگیری زبان‌های شرقی نیز علاقه نشان داده بود و همین نکته، انگیزه‌ای شد تا در جریان اعزام سومین هیئت دیپلماتیک سوئدی به دربار صفوی در سال ۱۱۰۸/ق ۱۶۹۷م، همراه فابریتیوس راهی ایران گردد. وی مدتی در ایران بود تا اینکه سرانجام در سال ۱۱۱۱/ق ۱۷۰۰م به معیت ساروخان‌بیگ، ایلیچی شاه سلطان حسین و جمعی از بازرگانان ایرانی از مسیر روسیه راهی سوئد شد، اما از بداقبالی، ورود ایشان به روسیه با آغاز «جنگ بزرگ شمالی»^(۱۲) (۱۷۰۰-۱۷۲۱م) همزمان گشت و روس‌ها به‌رغم رهایی ساروخان‌بیگ و ایرانیان همراهش، برنر را تا پایان جنگ (به مدت ۲۱ سال)

1. Verenigde Oostindische Compagnie (VOC)
2. Batavia/Jakarta
3. Henrich/Henrik Brenner (1669-1732)
4. Ludvig/Lodewyck Fabritius (1648-1729)
5. Kronoby

در روسیه نگاه داشتند (درباره وضعیت ناگوار سوئدیان اسیر در روسیه در آن سال‌ها، ر.ک: گریمبرگ، ۱۳۹۹: ۲۵۷-۲۵۶). برنر پس از رهایی از بند، به سوئد بازگشت و تا پایان حیاتش (۱۷۳۲م) به فعالیت‌های فرهنگی، از جمله ریاست کتابخانه سلطنتی، مشغول بود. وی را از پیشگامان تحقیق در تاریخ و فرهنگ ارمنیان و دیگر اقوام قفقازی دانسته‌اند (درباره سرگذشت برنر و حضورش در ایران، ر.ک: Zetterstéen, 1926: 214-217).

۴. علل شکل‌گیری روابط دیپلماتیک ایران و سوئد در روزگار صفویان

بر اساس داده‌های موجود، مناسبات رسمی ایران و سوئد در عهد فرمانروایی شاه سلیمان آغاز شد. پیش از پرداختن به روند مناسبات دو حکومت، شایسته است تا به علل شکل‌گیری این روابط توجه و روشن شود که چه انگیزه‌هایی سوئدیان و ایرانیان را مایل به برقراری مناسبات کردند. به گمان نگارندگان، دو دسته انگیزه «اقتصادی» و «سیاسی» در این زمینه نقش داشتند و در میان این دو دسته، تأثیر انگیزه‌های اقتصادی بیشتر و محسوس‌تر از علل سیاسی بود:

۴-۱. انگیزه‌های اقتصادی (رونق یافتن مسیر تجاری کاسپی-وُلگا-بالتیک)

ایران عهد صفوی مانند گذشته، کانون تلاقی بخش مهمی از راه‌های زمینی و دریایی بود. با اینکه در این دوره با کشف مسیرهای آبی نو، از اهمیت تجارت زمینی ایران کاسته شد، اما ایران همچنان نقش کانونی خود را در بازرگانی حفظ کرد؛ به‌ویژه بدین سبب که ایران میان دو پهنه آبی پرتردد آن روزگار، یعنی خلیج پارس و دریای کاسپی، قرار داشت. در این راستا، شکل‌گیری روابط ایران و سوئد پیامد رونق یافتن مسیر آبی کاسپی-وُلگا-بالتیک بود (Troebst, 1998: 131-132). رونق دریای کاسپی در آن برهه برآیند علی‌چون برآمدن صفویان و برقراری امنیت داخلی در ایران، تقاضا برای ابریشم ایرانی در اروپا، اقتدار روس‌ها در شمال دریای کاسپی، حذف خان‌نشین‌های منطقه و تلاش برخی از قلمروهای اروپایی برای یافتن مسیری جایگزین جهت تجارت با شرق بود. در این مسیر آبی، سوای ایرانیان و روس‌ها،^(۱۳) مردمان دیگری چون انگلیسی‌ها (نوایی، ۱۳۶۴: ۱۷۵-۱۸۲؛ صفت‌گل، ۱۳۹۵: ۲؛ ۵۶۷-۵۶۹)، هلندی‌ها (اشترویس، ۱۳۹۶: ۴۶-۵۲، ۸۵) و هندی‌ها (همان، ۸۵، ۹۳، ۱۰۲) نیز به تجارت مشغول بوده و برخی از قلمروهای اروپایی چون سوئد، مشترک‌المنافع لهستان-لیتوانی (صفت‌گل، ۱۳۹۵: ۲؛ ۵۶۷) و حتی دوک‌نشین‌های خردی چون «کورلاند-سیمگالیا»^(۱۴) (نوایی، ۱۳۶۴: ۴۲۸-۴۲۴؛ Mattiesen, 1940: 30-32, 75-90) و «شلسویگ-هولشتاین-گوتورپ/گوتورف»^(۱۵) در پی یافتن منافع تجاری بودند. مهم‌ترین کالای مبادلاتی در این مسیر، ابریشم بود که بیشتر در ایالات شمالی ایران (استرآباد/گرگان، مازندران و گیلان) یا شروان تولید می‌شد (قزوینی، ۱۳۷۳: ۴۱۶، ۵۷۱، ۶۰۰ و ۴۷۴؛ شاردن، ۱۳۷۴: ۲؛ ۹۰۲-۹۰۳). ابریشم مازندران و گیلان از طریق انزلی به آسترآخان در شمال دریای کاسپی انتقال می‌یافت. ابریشم شروان نیز با گذر راه زمینی شَمَخی، در نیازآباد یا دربند در کرَجی‌هایی تخلیه و از آنجا به آسترآخان می‌رسید (صفت‌گل، ۱۳۹۵: ۲؛ ۵۸۹-۵۹۱). این ابریشم‌ها

در آستراخان دوباره از مسیر وُلگا به ساراتوف،^۱ مسکو و سرانجام بندر آرخانگلسک^۲ در دریای سفید منتقل شده و از آنجا راهی اروپا می‌شدند (درباره توصیف این راه، ر.ک: Matthee, 1999b: 54). آنچه سوئدیان را در سده یازدهم هجری/هفدهم میلادی به فکر رابطه با ایران انداخت، تلاش برای منحرف کردن مقصد این مسیر از آرخانگلسک به قلمرو سوئد در ساحل جنوبی بالتیک، به‌ویژه شهر «ناروا»^۳ در شرق جمهوری استونی کنونی، بود (Hildebrand, 1953: 734; Troebst, 1993: 166; Ibid, 1998: 162).

۴-۲. انگیزه‌های سیاسی و نظامی (نزاع با عثمانی و اختلاف با دانمارک-نروژ)

با اینکه سوئدیان در برقراری رابطه با ایران، بیشتر در پی تحقق اهداف اقتصادی بودند، اما می‌توان انگیزه‌هایی سیاسی و نظامی نیز در این زمینه شناسایی کرد. بنا بر گزارش کمپفر (۱۳۶۰: ۲۶۱-۲۵۹) که خود از اعضای دومین هیئت اعزامی کارل یازدهم سوئد (حک: ۱۶۶۰-۱۶۹۷م) به دربار شاه سلیمان بود، ترغیب شاه ایران به آغاز جنگ با عثمانی یکی از اهداف سردمداران سوئد بود. هرچند سوئدیان به سبب نزاع با روس‌ها و لهستانی‌ها، روابط کمابیش مسالمت‌آمیزی با عثمانی داشتند و این روابط حتی بعدها در جریان جنگ بزرگ شمالی و پس از آن دوستانه‌تر نیز شد (گریمرگ، ۱۳۹۹: ۲۵۹-۲۶۲ و ۲۷۹)، اما در این برهه، گویا به سبب تهدیدات ترکان علیه متصرفات سوئد در جنوب بالتیک، سوئد نیز به صف اروپاییان مخالف با باب عالی پیوسته بود (Lockhart, 1986: 402).

سَوای مسئله عثمانی، ضبط مال‌التجاره چند بازرگان ارمنی ایرانی از سوی «کمپانی هند شرقی دانمارک» در سال ۱۱۰۰ ق/۱۶۸۷م، درخواست شاه سلیمان جهت استرداد اموال مزبور و پاسخ منفی دربار کپنهاگ به این خواسته، انگیزه مضاعفی شد تا سوئد، رقیب دیرینه دانمارک-نروژ، برای سومین بار به فکر اعزام هیئت رسمی به ایران بیفتد (درباره نامه شاه سلیمان به پادشاه دانمارک، ر.ک: Vahman, 1998: 178-190؛ همچنین نک: بیاض دفترخانه همایونی...، ۲۰۲۳: ۲۹۶؛ «ماجرای توقیف کشتی...»، ۱۳۷۹: ۲۳۹-۲۴۹). با این حال، اصلی‌ترین انگیزه سوئدیان در برقراری رابطه با ایران، تجارت بود و طرح‌های سیاسی و نظامی در حاشیه این هدف قرار گرفته و به سادگی قابل چشم‌پوشی بودند.

1. Saratov
2. Archangelsk
3. Narva

نقشه شماره ۱. حدود دریای کاسپی، روسیه/مسکوی و اسکاندیناوی بر اساس اطلس «تئاتر جهان» آبراهام اورتلیوس^۲ (د. ۱۵۹۸م). در این دو نقشه به خوبی مسیر اولیه کاسپی-ولگا به دریاهای سفید و بالتیک ترسیم شده است (ر.ک: Ortelius, 1570: fol. 45-46).

1. Theatrum Orbis Terrarum
2. Abraham Ortelius (1527-1598)

۵. روند مناسبات ایران و سوئد در عهد صفوی

سرمداران سوئد از نیمه سده یازدهم هجری/هفدهم میلادی با انگیزه منحرف کردن مسیر تجارت ابریشم ایرانی از آرخانگلسک به بالتیک، تدابیری اندیشیدند (Troebst, 1998: 131-132) و در این راستا، حتی کمپانی خاصی در سال ۱۶۵۱م برپا کردند که واردات کالاهایی مانند ابریشم را از تعرفه‌های گمرکی معاف می‌داشت (Matthee, 1999b: 168-169). هرچند این تلاش‌ها نتایج ملموسی در پی نداشتند، اما از انگیزه سوئدیان برای تجارت با ایران کاسته نشد و آنان بعدها با اعزام لودویگ فابریتیوس به دربار صفوی، رسماً تمایل خود را به آغاز رابطه با ایران به سمع ایرانیان رساندند. فابریتیوس افسر هلندی‌تباری بود که در سال ۱۶۴۸م در برزیل به دنیا آمد و در ۱۶۶۰م به همراه ناپدری‌اش به روسیه مهاجرت کرد. وی در روسیه به خدمت ارتش تزاری درآمد و در سال ۱۶۷۰م و در پیکار با قزاق‌های شورشی تحت امر «استینکا رازین»^۱ (د. ۱۶۷۱م) اسیر شد. فابریتیوس چندی بعد، از بند قزاق‌ها گریخت و از اصفهان سر درآورد. حضور او در ایران (۱۶۷۱-۱۶۷۰م) مقدمه آشنایی وی با ظرفیت‌های تجاری این سرزمین شد. فابریتیوس در سال ۱۶۷۲م به روسیه بازگشت، چند سالی در آنجا به خدمت نظامی پرداخت و پس از سفر دوباره به ایران (احتمالاً ۱۶۷۶م)، در ۱۶۷۷م از نظامیگری در روسیه استعفا داد و عازم سوئد شد (درباره این برهه از حیات فابریتیوس، ر.ک: Hildebrand, 1953: 733-734; Lockhart, 1986: 402; Troebst, 1998: 139-140; Matthee, 1999a: 138-139; Ibid, 1999b: 197). در آن روزگار، کارل یازدهم، پادشاه وقت سوئد، تمایل داشت تا مقصد مسیر تجاری کاسپی-ولگا را از آرخانگلسک/دریای سفید به ناروا/بالتیک منحرف سازد و حضور فابریتیوس را فرصتی برای تحقق این هدف می‌دید. فابریتیوس روی هم‌رفته سه مرتبه از جانب حکومت سوئد به ایران حرکت کرد که شرح آن‌ها بدین وصف است:

۵-۱. مأموریت نخست فابریتیوس (حد. ۱۰۹۰-۱۰۹۳/ق ۱۶۷۹-۱۶۸۲م)

فابریتیوس در حوالی سال ۱۰۹۰/ق ۱۶۷۹م سوئد را به مقصد ایران ترک کرد و حدود یک سال بعد، به اصفهان رسید. وی در این مأموریت، نه در قامت یک سفیر رسمی، بلکه با درجه «سرهنگ دوم» راهی ایران شده و حتی تمامی هزینه‌های سفر را شخصاً پرداخت کرده بود (Hildebrand, 1953: 734). وی چون به اصفهان رسید، نزدیک یک سال درنگ کرد تا توانست با شاه سلیمان دیدار کند (شعبان-رمضان ۱۰۹۲/ق/سپتامبر ۱۶۸۱م). به گفته شارح متأخر احوال فابریتیوس، درباریان ایران شناخت چندانی از سوئد نداشتند (Troebst, 1998: 143; Matthee, 1999b: 198). سرانجام فابریتیوس با شاه سلیمان دیدار کرد. سوئدیان در پیشنهادهایشان، ضمن تخصیص مجوز به بازرگانان ایرانی جهت ورود به سوئد و اعطای دو سال معافیت گمرکی، خواستار جلب موافقت شاه ایران برای ساخت کشتی در دریای کاسپی به دست سوئدیان بودند (Troebst, 1998: 143-144). شاه سلیمان از پیشنهادهای سوئدیان استقبال کرد،

1. Stenka Razin (c. 1630-1671)

اما تحقق این خواسته‌ها را منوط به رضایت تجار ارمنی دانست (Fabritius, 1955b: 97; Matthee, 1999a: 139; Ibid, 1999b: 198). ارمنیان نیز پذیرای طرح‌های کارل یازدهم بودند؛ چنانکه «گریگور لوسیکیان/لوسیگوف»^۱ که از بازرگانان نامدار جلفای اصفهان بود (غوگاسیان، ۱۳۹۵: ۱۳۳)، با ارسال نامه‌ای به پادشاه سوئد، خاطرنشان ساخت که راه «نووگورود»^۲ به ناروا را امتحان خواهد کرد و «اوت خاچیکیان»^۳ کلاتر ارمنیان جلفای نو، نیز ضمن استقبال از طرح کشتی‌سازی در دریای کاسپی، پذیرفت که ارامنه را به تجارت از مسیر ناروا تشویق کند (Troebst, 1998: 144). فابریتیوس پس از دریافت پاسخ شاه سلیمان (-128: 1945 Zetterstéén, 129) به همراه شماری از تجار ارمنی از روسیه راهی سوئد شد و در اواخر سال ۱۶۸۲م به استکهلم رسید (Matthee, 1999b: 198). با این حال، بیشتر ارمنیان همراه او به سبب ارباب روس‌ها و اروپاییان، کالاهایشان را در مسکو فروخته و از سفر به سوئد خودداری کردند (Hildebrand, 1953: 735). روی هم رفته، مأموریت نخست فابریتیوس سبب آغاز روابط رسمی ایران صفوی با سوئد شد و سوئدی‌ان این اجازه را یافتند تا به تعبیر «دیتارد وان ریدن»^۴ هلندی (۱۴۰۱: ۱۰۳) در ایران به «تجارت آزاد» بپردازند.

۵-۲. مأموریت دوم فابریتیوس (حد. ۱۰۹۴-۱۰۹۸ق/۱۶۸۳-۱۶۸۷م)

کارل یازدهم پس از بازگشت هیئت نخست، بی‌درنگ به تدارک هیئت سفارتی دوم پرداخت (Matthee, 1999b: 198) و فابریتیوس را به همراه گروهی ۳۳ نفره که کمپفر آلمانی نیز جزء آن بود (Hildebrand, 1953: 736)، در بهار ۱۰۹۴ق/۱۶۸۳م از استکهلم روانه ایران کرد (هیتس، ۱۳۶۰: ۷). اعضای این گروه با گذر از روسیه، آستراخان و شروان، از راه رشت به ایران گام نهادند و سرانجام در ربیع‌الثانی سال ۱۰۹۵ق/مارس ۱۶۸۴م به اصفهان رسیدند (Troebst, 1998: 146). به گزارش کمپفر (۱۳۶۰: ۷۲)، حضور سوئدی‌ان در اصفهان با مرگ ناخواسته یکی از کنیزان شاه سلیمان همراه گردید و چون منجمان واقعه یادشده را نشانه‌ای از دفع بلا از شاه دانسته بودند، به او توصیه کردند تا برای چند ماه از کار حکومتی دوری گزینند؛ بنابراین هیئت سوئدی پس از چهار ماه نزد شاه بار یافت (همان، ۲۴۶).^(۱۶) متی (1999a: 139) این درنگ را سوای رأی منجمان، به تصمیم حکومت صفوی برای روشن شدن نتیجه مذاکرات با هلندیان مربوط دانسته است که در آن زمان با ایران در خلیج پارس وارد نزاع شده بودند (درباره این نزاع، رک: فلور، ۱۳۷۱: ۱۹-۲۰). در این فاصله، فابریتیوس با شیخ‌علی‌خان زنگنه (د. ۱۱۰۱ق/۱۶۸۹م)، وزیر اعظم/اعتمادالدوله دربار صفوی و جماعتی از تجار ارمنی دیدار و راجع به تسهیلاتی که کارل یازدهم برایشان تدارک دیده بود و نیز خطرات بندر آرخانگلسک، مانند حمله اخیر دزدان دریایی فرانسوی به یک کشتی هلندی، گفت‌وگو کرد (Fabritius, 1955b: 96-98).

1. Grigor Lusikjan/Lusicof
2. Novgorod/Hovgorod
3. Awet Chatschikjan
4. Dithard Van Rheeden

سرانجام با درخواست باریابی سوئدی‌ان موافقت شد و فابریتیوس به همراه دو نجیب‌زاده سوئدی و کمپفر که منشی هیئت بود، به دیدار شاه سلیمان شتافت.^(۱۷) از گزارش‌های کمپفر (۱۳۶۰: ۲۵۶-۲۵۵) چنین برمی‌آید که دولت‌مردان ایرانی، نمایندگان سوئد و شخص فابریتیوس را سخت گرامی می‌داشتند. به گفته کمپفر (۱۳۶۰: ۲۵۹)، در دیدار فابریتیوس با شاه سلیمان در باغ سعادت‌آباد اصفهان، نامه کارل یازدهم به شاه ایران تقدیم شد که مضمون آن، علاقه کارل یازدهم به توسعه مناسبات دو کشور، انعقاد موافقت‌نامه‌ای تجاری و عقد قراردادی نظامی علیه عثمانی بود؛ البته فابریتیوس اصرار داشت تا دستوری را که «شفاهاً» از کارل یازدهم دریافت کرده بود و نیز مضمون نامه او را در جلسه‌ای شرح دهد و همین اصرار فابریتیوس موجب شد تا دربار صفوی در شوال ۱۰۹۵ ق/ سپتامبر ۱۶۸۴ م مأموری را نزد هیئت سوئدی اعزام کند تا سفیر تقاضاهایش را «کتباً» بنویسد. کمپفر خواسته‌های سوئدی‌ان را در چهار محور زیر شرح داده است:

۱. علاقه کارل یازدهم به تمایل اخیر شاه سلیمان صفوی برای برقراری رابطه و درخواست از دربار ایران جهت اعزام هیئت سفارتی به سوئد برای تحکیم رشته مودت میان دو حکومت.
۲. ذکر استدعای شمار فراوانی از تجار تابع ایران از کارل یازدهم برای گفت‌وگو با شاه ایران جهت تسهیل کشتی‌رانی در دریای کاسپی. در این بخش، کارل یازدهم ضمن اعلام آمادگی برای هرگونه مساعدت، خاطرنشان می‌سازد که آماده است تا تعدادی کشتی‌ساز، آهنگر و دریانورد به ایران گسیل کند تا با کوشش آنان، در دریای کاسپی کشتی ساخته شود.
۳. بیان این نکته که در صورت موافقت شاه سلیمان با پیشنهاد دوم، فابریتیوس مأمور خواهد بود تا به سواحل دریای کاسپی برود و آن مناطق را از نظر کیفیت درختان و امکانات ساحلی مورد بررسی قرار دهد و بیان دارد که آیا اعزام پیشه‌ور برای ساخت کشتی مُمکن خواهد بود یا خیر.
۴. شرح جنگ‌های اخیر عثمانی با اروپاییان و تحریض شاه سلیمان به هم‌پیمانی با اروپاییان برای بازستانی «عراق عرب» که عثمانیان از قلمرو ایران جدا کرده بودند (همان، ۲۵۹-۲۶۱).

از محتوای این بندها می‌توان به نقش بازرگانان ایرانی در تجارت سوئد با شرق پی برد و این نکته با روایت شاردن (۱۳۷۴، ج ۲: ۹۰۴) که از حضور نمایندگان تجار ایرانی در سوئد سخن گفته است، همخوانی دارد. از سوی دیگر، گویا به علت جنگ‌های سوئدی‌ان با روس‌ها، لهستانی‌ها و دانمارکی‌ها و شورش چهره‌هایی چون رازین (سال‌های ۱۶۶۷-۱۶۷۱ م)، تجارت دریای کاسپی از رونق افتاده بود؛ بنابراین دو طرف در پی احیای رونق پیشین این دریا بودند. درباره بند چهارم، کمپفر (۱۳۶۰: ۲۶۱) آشکارا خاطرنشان می‌سازد که بیشتر نمایندگان لهستانی حاضر در اصفهان تنها به دنبال ترغیب ایرانیان به جنگ با عثمانی بودند. با این حال، تلاش‌های لهستانی‌ان و سایر اروپاییان در این راستا بی‌ثمر ماند (نیز ر.ک: *A Chronicle Of The Carmelites*, 1939, vol. I: 421)، زیرا شاه سلیمان به مُفاد عهدنامه زهاب (۱۰۴۸-۱۰۴۹ ق/ ۱۶۳۹-۱۶۴۰ م) پایبند بود (درباره متن این عهدنامه، ر.ک: اصفهانی، ۱۳۶۸: ۲۶۶-۲۷۵). با اینکه سوئدی‌ان در جنگ‌های اروپاییان با عثمانیان حضور محسوسی نداشتند، اما احساس خطر از پیش‌روی عثمانی، آنان را به صف مخالفان ترکان کشانده بود (Lockhart, 1986: 402). روی هم رفته، مأموریت دوم فابریتیوس بیش از اندازه به

درازا کشید. دربار صفوی نیز تمایلی به آغاز جنگ با عثمانی نداشت. سرانجام شاه سلیمان به فابریتیوس فهماند که جز جنگ با عثمانی، با سایر پیشنهادها کارل یازدهم مشکلی ندارد و با این تمهیدات، سفیر سوئد را به همراه چند نامه (Zetterstéen, 1945: 129-131) و گروهی تاجر ارمنی روانه سوئد کرد. این هیئت در تابستان ۱۰۹۸ق/۱۶۸۷م به استکهلم رسید (Matthee, 1999b: 199). این بار نیز مانند مأموریت نخست، بازرگانان ارمنی به طرح‌های تجاری کارل یازدهم علاقه نشان دادند و به‌رغم مانع‌تراشی روس‌ها، راهی سوئد شدند، اما ابریشمی که با خود به استکهلم برده بودند، خریدار نیافت و کارگزاران حکومتی ناگزیر به خرید آن پرداختند (Hildebrand, 1953: 736). با وجود این، از ارزیابی‌های تروست (1998: 175) چنین برمی‌آید که مأموریت دوم فابریتیوس به‌راستی باعث رونق گرفتن ناروا در زمینه تجارت ابریشم در اروپا شد. در واقع، میزان ابریشم جابه‌جاشده از ناروا که در سال‌های ۱۶۸۶ و ۱۶۸۷م به‌ترتیب به ۲۱ و ۳۰ عدل رسیده بود، به یک‌باره از سال ۱۶۸۹م رونق جهشی یافت و در سال ۱۶۹۶م به ۵۳۶ عدل رسید (Ibid). مهم‌ترین بازرگانان فعال در این تجارت، ایرانیان ارمنی بودند (درباره اسامی شماری از این تجار، ر.ک: درهوهانیان، ۱۳۷۹: ۱۲۷-۱۲۸) که چندی پس از ورود فابریتیوس به استکهلم (۱۰۹۸ق/۱۶۸۷م)، با دولت‌مردان سوئدی وارد گفت‌وگو شدند و توانستند امتیازاتی چون سه سال معافیت گمرکی و پس از آن، دو درصد حق گمرک برای ورود کالا به سوئد یا جابه‌جایی از خاک آن و یک درصد حق گمرک برای انتقال کالاهای اروپایی از خاک سوئد به ایران را دریافت کنند. همچنین به ایشان اجازه داده شد تا اقامتگاه، تجارت‌خانه و انباری برای خود در ناروا بنا کنند (Hildebrand, 1953: 736; Troebst, 1998: 156-163; Matthee, 1999a: 139-140). ناگفته نماند که ارامنه در این مسیر، کالاهای دیگری چون مروارید نیز مبادله می‌کردند (Hildebrand, 1953: 736). با وجود این، درباره تجارت خود سوئدیان در ایران اطلاعات زیادی در منابع دیده نمی‌شود. دیتارد وان ریدن (۱۴۰۱: ۱۰۳) آشکارا تأکید می‌کند که سوئدی‌ها به‌رغم دریافت مجوز تجارت آزاد (سال ۱۰۹۳ق/۱۶۸۲م)، فعالیت خاصی در ایران نداشتند. تنها شاردن (۱۳۷۴، ج: ۲: ۸۸۵) به تمایل ایرانیان به استفاده از مس سوئدی و ژاپنی اشاره کرده است که در این باره نیز نمی‌توان به قطع یقین از نقش خود سوئدیان در تجارت مس در ایران سخن گفت (درباره مس سوئدی و معدن معروف «فالون»، ر.ک: گرمبرگ، ۱۳۹۹: ۱۸۹ و ۳۷۶).

۵-۳. مأموریت سوم فابریتیوس (حد. ۱۱۰۸-۱۱۱۱ق/۱۶۹۷-۱۷۰۰م)

به‌رغم دستاوردهای مأموریت دوم فابریتیوس، هنوز موانعی بر سر بازرگانی ابریشم از مسیر کاسپی-ولگا-بالتیک وجود داشت. از یک‌سو، روس‌ها راضی به انحراف مقصد مسیر ولگا از آرخانگلسک به ناروا نبوده و از سوی دیگر، سوئدیان در اجرای شماری از تعهدات خود سستی نشان می‌دادند (Troebst, 1998: 156). ارمنیان نیز بی‌میل نبودند تا مسیرهایی سواً آرخانگلسک و ناروا را امتحان کنند و در این راستا، حتی با فرمانروایان اروپایی وارد گفت‌وگو

شدند. یکی از همین ارمنیان، «گنت فیلیپ دوزاگلی/دوزاقلی»^۱ (د. جمادی‌الاول ۱۱۱۹ق/اوت ۱۷۰۷م) بود که در طول زندگی پرفرازونشیب خود، با نام‌ها، کیش‌ها و پیشه‌های گوناگون در دربارهای اروپایی ظاهر شد و خویشتن را نماینده ارمنیان ایران خواند. وی مدتی در پاریس حضور داشت، چندی در براندنبورگ-پروس^۲ بود و در اواخر به دربارهای اروپای شرقی و شمالی، مانند روسیه، سوئد، لهستان-لیتوانی و کورلاند-سمیگالیا رفت. یکی از تلاش‌های دوزاگلی، حضورش در دربار «فردریش کازیمیر کتیر»^۳ (حک: ۱۶۸۲-۱۶۹۸م)، دوک کورلاند-سمیگالیا، در سال ۱۱۰۸ق/۱۶۹۶م بود. دانسته نیست که دوزاگلی از جانب چه کسی به کورلاند رفته بود، اما از فحوای چندین نامه و موافقت‌نامه‌ای که میان او و فردریش کازیمیر به امضا رسیده است، چنین برمی‌آید که دوزاگلی خود را نماینده بازرگانان ایرانی و هدفش را آغاز تجارت میان ایران و کورلاند از مسیری دانسته است که با گذر از مسکو، به اسمولنسک^۴، وییتسک^۵، میتاوی^۶ (یلگاوی^۷ امروزی و تختگاه کورلاند) و سرانجام بندر لیبایا/لیبایو^۸ در جنوب خاوری بالتیک (باختر کورلاند) می‌رسید. با اینکه فردریش کازیمیر طی فرمانی (سپتامبر ۱۶۹۶م) با طرح‌های دوزاگلی موافقت کرد، اما نتیجه‌ای از این تلاش‌ها حاصل نشد (درباره دوزاگلی و حضورش در کورلاند-سمیگالیا، ر.ک: نوایی، ۱۳۶۴: ۴۲۴-۴۳۳؛ گوگاسیان، ۱۳۹۵: ۲۴۲، پ ۲؛ ۴۸۴-۴۸۵؛ Troebst, 1998: 176-192; Matthee, 1999b: 200-201).
 کارل یازدهم که نسبت به موضع روس‌ها و فعالیت‌های دوزاگلی نگران بود، بر آن شد تا هیئت سومی را به ریاست فابریتیوس عازم ایران کند. مأموریت این هیئت گفت‌وگو با شاه سلطان حسین جهت اخذ امتیازات تجاری برای سوئدیان، از جمله حق تأسیس تجارت‌خانه و درخواست از شاه ایران برای مذاکره با تزار پتر یکم (حک: ۱۶۸۲-۱۷۲۵م) برای اعطای حق تردد آزاد به تجار سوئدی در خاک روسیه بود (Troebst, 1998: 195-196; Matthee, 1999b: 219). در آستانه حرکت هیئت مزبور، ناگهان کارل یازدهم در آوریل سال ۱۶۹۷م درگذشت (گریمبرگ، ۱۳۹۹: ۲۳۴-۲۳۵)؛ بنابراین فابریتیوس مأمور شد تا خبر درگذشت کارل یازدهم و جلوس فرزندش کارل دوازدهم (حک: ۱۷۱۸-۱۶۹۷م) را نیز به اطلاع دربار صفوی برساند. فابریتیوس در این سفر، وظایف دیگری نیز بر عهده داشت؛ مانند تحقیق درباره واردات کالاهای ایرانی به سوئد، بررسی بازار صادرات سوئدیان در خارج، دیدار با پتر یکم، اعلام جلوس کارل دوازدهم به روس‌ها و تجسس

1. Philippe de Zagly (1652-1707)
2. Brandenburg-Prussia
3. Frederick Casimir Kettler (1650-1698)
4. Smolensk/Смоленск
5. Vitebsk/Витебск
6. Mitau
7. Jelgava
8. Liepāja/Libau

پیرامون فعالیت دانمارکی‌ها در روسیه (Hildebrand, 1953: 737). شاید بدین سبب بود که سفر سوم فابریتیوس از سوئد به اصفهان به درازا کشید.

سومین هیئت سفارتی سوئد به ایران صفوی که مشتمل بر ۲۲ نفر بود، در شوال ۱۱۰۸ ق/مه ۱۶۹۷م استکهلم را ترک کرد و با گذر از مسکو، قازان/کازان، آستراخان و شماخی، در پاییز ۱۱۱۰ ق/۱۶۹۸م به اصفهان رسید (Hildebrand, 1953: 736; Troebst, 1998: 196-197; Matthee, 1999a: 139-140; Ibid, 1999b: 219). در مسیر همین سفر در شماخی بود که «زورابک» نامی، فرستاده ارمنی تبار شاه «آگوستوس دوم»^۱ لهستان-لیتوانی (حک: ۱۶۹۴-۱۷۳۳م) به دربار صفوی، با فابریتیوس دیدار کرد و چون فابریتیوس کشیشی به نام «لانفان»^۲ نزد خود داشت، زورابک نیز بر آن شد تا جهت احترام به شاه کاتولیک لهستان-لیتوانی، «ژان-باپتیست دولاماز»^۳ فرانسوی را در قامت کشیش با خود همسفر سازد (De la Maze, 1780: 56-57).

دولاماز که شرح این سفر را نگاشته است، خاطرنشان می‌سازد که تنها جهان‌گردان شمالی، مسکوی‌ها/روس‌ها، لهستانی‌ها و سوئدیان^۴ از مسیر شماخی به اصفهان برای بازرگانی استفاده می‌کنند (Ibid, 53-54). اطلاعات موجود درباره فعالیت‌های سومین هیئت سفارتی سوئد در اصفهان بسیار اندک است. گویا فابریتیوس گفت‌وگوهایی با شاه سلطان حسین و محمدظاهر وحید قزوینی اعتمادالدوله (د. ۱۱۱۲ ق/۱۷۰۰-۱۷۰۱م) داشته است (Matthee, 1999b: 219)، اما گواهی که نشانگر پاسخ صریح ایرانیان به درخواست‌های سوئدیان باشد، در دست نیست. شاه سلطان حسین تنها پیغامی به کارل دوازدهم فرستاد و ضمن تأکید بر اتحاد دو قلمرو، جلوس وی را تبریک گفت (Zetterstéen, 1945: 131-132). شاه ایران همچنین پذیرفت تا هیئتی را به ریاست ساروخان‌بیگ به سوئد اعزام کند. سرانجام فابریتیوس در ذوالقعدة ۱۱۱۰ ق/مه ۱۶۹۹م ایران را ترک کرد و در ذوالحجه ۱۱۱۱ ق/مه ۱۷۰۰م به استکهلم رسید (Hildebrand, 1953: 196; Troebst, 1998: 737). پس از خروج فابریتیوس، ساروخان‌بیگ نیز بر آن شد تا به همراه هنریش برنر که در ایران مانده بود، راهی سوئد شود. پیشنهاد برنر این بود که از طریق قلمرو عثمانی به سوئد بروند، اما نهایتاً مسیر روسیه برگزیده شد (Zetterstéen, 1926: 214; Sohrabi, 2005: 639). در این سفر، جماعتی از بازرگانان ایرانی نیز همراه ایلچی شاه سلطان حسین بودند. از بداقبالی، حضور ساروخان‌بیگ و برنر در روسیه با آغاز جنگ بزرگ شمالی و دستگیری فرستادگان ایرانی و سوئدی مصادف گشت. با اینکه ساروخان‌بیگ و تجار ایرانی آزاد شده و به ایران بازگشتند، اما شروع جنگ عملاً پایانی بر مناسبات ایران صفوی با سوئد بود (Hildebrand, 1953: 737).

1. Augustus II (1670–1733)

2. Lenfant

3. Jean-Baptiste De la Maze (1624-1709)

4. “Es voyageurs du nord, les Moscovites, les Polonois & les Suédois”.

۶. پایان مناسبات ایران عهد صفوی با پادشاهی سوئد

جنگ بزرگ شمالی چنان کارل دوازدهم را درگیر لشکرکشی‌های بی‌پایان کرد که فرصتی برای پیگیری روابط با ایران حاصل نشد. همزمان، صفویان نیز با چالش‌هایی در درون ایران روبه‌رو شدند که با سقوط اصفهان (۱۱۳۵ق/۱۷۲۲م) به یک بحران فراگیر مبدل شد. در گذر دو دهه جنگ، مسیر کاسپی-ولگا-بالتیک از رونق افتاد. همچنین پس از انعقاد عهدنامه صلح «نیستاد»^۱ میان سوئد و روسیه در ۱۷۲۱م و پایان جنگ بزرگ شمالی، سوئدی‌ان مناطقی چون لیوونی، استونی و اینگریا - که پتر یکم تختگاه جدیدش سن‌پترزبورگ را در اینجا بنیاد نهاده بود- را به روس‌ها واگذار کردند (گرمبرگ، ۱۳۹۹: ۲۷۰) و بدین ترتیب، ناروا بخشی از قلمرو روسیه شد. در این سال‌ها، گویا دیگر سفیری از سوئد به ایران نیامد. تنها گزارش مربوط به مناسبات ایران و سوئد در این برهه، روایتی شاذ درباره محمدرضابیگ، ایلچی شاه سلطان حسین به فرانسه، است. بر پایه این روایت، محمدرضابیگ در مسیر بازگشتش به ایران، کوشید تا ضمن همدستی با رقبای سوئد (روسیه، دانمارک-نروژ، لهستان-لیتوانی-ساکسونی، پروس و بریتانیا-هانوفر)، از جانب ایران به کارل دوازدهم اعلان جنگ کند؛ البته صحت این روایت به درستی روشن نیست و چه‌بسا پایه‌ای نداشت. با این حال، روایت-شایعه مزبور در جراید آن زمان اروپا بازتاب یافت. به گزارش نشریه «دوردون»^۲ در دسامبر ۱۷۱۵م، محمدرضابیگ که پیشتر ناخواسته وارد خاک دانمارک شده بود، به وزرای این کشور اظهار داشته بود که شاه ایران مایل است تا علیه کارل دوازدهم به جبهه رقبای سوئد بپیوندد و به هواخواهی آنان، بر ضد عثمانی اعلان جنگ کند (درباره کل این ماجرا، ر.ک: Herbet, 1907: 324-325). درست است که اروپاییان به روایت-شایعه فوق‌وقعی ننهاده‌اند، اما آیا نزدیکی کارل دوازدهم به عثمانی پس از نبرد «پولتاوا»^۳ (۱۷۰۹م)، حضور طولانی مدت او در عثمانی (سال‌های ۱۷۰۹-۱۷۱۴م) و تلاش‌هایش برای تحریک سلطان احمد سوم (حک: ۱۱۱۵-۱۱۴۳ق/۱۷۰۳-۱۷۳۰م) به ازسرگیری جنگ با پتر یکم، می‌توانست علتی برای بدبینی ایرانیان به سوئد باشد؟ البته کوشش‌های کارل دوازدهم در عثمانی بی‌ثمر بودند و او پس از واقعه «غلبه‌لیک/کالابالیک» (۱۱۲۵ق/۱۷۱۳م) تا زمان گریز مخفیانه‌اش از عثمانی به دژ «اِشترالزوند»^۴ (پاییز ۱۱۲۶ق/۱۷۱۴م)، بیشتر در قامت اسیری محترم در پناه سلطان می‌زیست (درباره حضور کارل دوازدهم در عثمانی و واقعه غلبه‌لیک/کالابالیک، ر.ک: گرمبرگ، ۱۳۹۹: ۲۵۹-۲۶۱). با این وصف، روابط ایران صفوی و سوئد با روایتی شاذ به پایان رسید و رویای سردمداران سوئد جهت تبدیل ناروا به آمستردام بالتیک به بوته فراموشی سپرده شد.

1. Nystad
2. De Verdun
3. Poltava
4. Stralsund

۷. نتیجه

ایرانیان پیش از دوره صفوی آشنایی محدودی با مردم و سرزمین سوئد داشتند که در بیشتر مواقع، ناشی از حمله‌های گاه‌وبیگاه نوس‌ها (نامبردار به «روس‌ها») به ایالات ساحلی دریای کاسپی بود. با این حال، در دوره صفوی این آشنایی بیشتر شد و ابعاد رسمی‌تری پیدا کرد. در مرحله نخست، جهان‌گردان سوئدی به ایران گام نهادند. شمار جهان‌گردان سوئدی در عهد صفوی چندان زیاد نبود و به سه تن (بنگت بنگتسون اکسنستیرنا، نیلز ماتسون شیوپینگ و هنریش/هنریک برنر) محدود می‌شد. این جهان‌گردان بستر آشنایی سوئدی‌ان با ایران را فراهم کردند. در مرحله دوم و با رونق گرفتن مسیر تجاری کاسپی-ولگا، مناسبات رسمی ایران و سوئد آغاز شد. لودویگ فابریتیوس هلندی که سال‌ها در روسیه و ایران زندگی کرده بود و با این مسیر آشنایی داشت، در سال ۱۰۸۸ق/۱۶۷۷م عازم استکهلم شد تا سردمداران سوئد را به بهره‌گیری از منافع اقتصادی این راه ترغیب کند. از سوی دیگر، کارل یازدهم، پادشاه وقت سوئد، نیز که در نظر داشت تا با منحرف کردن مقصد مسیر تجاری کاسپی-ولگا از بندر آرخانگلسک به ناروا، سوئد را به قانون توزیع ابریشم ایرانی در اروپای خاوری و شمالی مبدل سازد، حضور فابریتیوس را فرصتی بی‌مانند به شمار آورد و او را در حوالی سال ۱۰۹۰ق/۱۶۷۹م برای نخستین بار به ایران فرستاد. البته سوئدی‌ان در برقراری رابطه با ایران سواى اهداف تجاری، در پی تحقق برخی اهداف سیاسی و نظامی نیز بودند، اما مسائل سیاسی و نظامی در حاشیه انگیزه‌های اقتصادی قرار گرفته و به سادگی قابل چشم‌پوشی بودند. روی هم رفته، فابریتیوس سه مرتبه از جانب دربار سوئد به ایران آمد و با شاه سلیمان و شاه سلطان حسین صفوی دیدار کرد. مهم‌ترین دستاورد سفرهای وی به ایران، رونق گرفتن مسیر کاسپی-ولگا-بالتیک در اواخر سده یازدهم هجری/هفدهم میلادی بود. با این حال، عللی چون بُعد مسافت، ناخشنودی روس‌ها و سایر اروپاییان از انحراف مقصد مسیر کاسپی-ولگا به ناروا، سستی سوئدی‌ان در اجرای برخی از تعهدات خود، کوشش شماری از ارمنیان ایرانی برای یافتن راه‌های جایگزین (مانند مسیر کورلاند-سیمگالیا)، آغاز جنگ بزرگ شمالی (۱۷۰۰-۱۷۲۱م) و چالش‌های درونی صفویان در ایران، رونق مسیر کاسپی-ولگا-بالتیک را به محاق برد و روابط ایران صفوی و سوئد را نافرجام گذاشت.

۸. بی‌نوشت‌ها

۱. البته درباره خاستگاه این واژه اختلاف‌نظر وجود دارد. برخی برای لفظ «روس» ریشه‌ای ژرمنی و برخی ریشه‌ای اسلاوی تعریف کرده‌اند (تاریخ روسیه از آغاز تا روزگار معاصر، ۱۳۹۹: ۳۵-۳۷). با این حال، دست‌کم در آثار نویسندگان مسلمان سده چهارم هجری/دهم میلادی تمایز آشکاری میان اسلاوها (صقالیه) و نوس‌ها (روس‌ها) دیده می‌شود (برای نمونه، رک: حدود العالم، ۱۳۶۲: ۱۸۷-۱۸۹).
۲. در تبدیل تواریخ، به‌ویژه آن‌هایی که ناظر به ماه‌ها هستند، امکان خطا وجود دارد.
۳. گویا مراد همان «سُنقار/سُنقر» یا «باز سیاه چشم» است.
۴. اتحادیه کالمار (۱۳۹۷-۱۵۲۳م) نام اتحادیه‌ای بود که در اواخر سده چهاردهم میلادی و با ادغام پادشاهی‌های دانمارک، سوئد و نروژ در یک موجودیت سیاسی واحد شکل گرفت. در این اتحادیه، اقتدار نهایی از آن فرمانروایان دانمارک بود و بیشتر به یک قلمرو به سرکردگی دانمارک شباهت داشت.

۵. دیدگاه اشراقی (۱۳۸۱: ۷۰) مبنی بر اینکه اکسنستیرنا تا ۱۰۳۰ق/۱۶۲۰م در ایران به سر می‌برد، پذیرفتنی نیست.

۶. در نوشتار به صورت «Choskeru» ضبط شده است.

۷. نگارندگان، این روایت را در دو ترجمه پارسی سفرنامه اولناریوس (به خامه احمد بهپور و محمدحسین کردیچه) نیافته و ناگزیر از متن آلمانی کلاسیک نوشتار (چاپ ۱۶۴۷م شلسویگ) استفاده کردند. گویا متنی که بهپور و کردیچه بر اساس به ترجمه پرداخته‌اند، فاقد این گزارش بوده است، زیرا در ترجمه انگلیسی سال ۱۶۶۲م سفرنامه اولناریوس (ص ۲۵۹) نیز نام اکسنستیرنا قید نشده و تنها از سیاحانی که پیشتر در کاروان‌سرای مزبور اقامت گزیده و یادداشت‌هایی از خود به یادگار گذاشته بودند، سخن رفته است.

۸. اینکه اشراقی (۱۳۸۱: ۷۰) شیوپینگ را بازرگانی دانسته است که اکسنستیرنا را در ایران همراهی می‌کرد، نادرست است.

۹. شگفت آنکه بر پایه گزارش ولی‌قلی‌خان شاملو (۱۴۰۰، ج ۱: ۶۱۵-۶۱۶)، در سال‌های ۱۰۶۰-۱۰۶۱ق/۱۶۵۰-۱۶۵۱م که همزمان با ایام حضور شیوپینگ در ایران بود، پیکار خاصی میان ایرانیان و گورکانیان بر سر قندهار رخ نداد و بیشتر درگیری‌ها در سال‌های پیش و پس از این تاریخ بوده است. شاید شیوپینگ که بعدها به نگارش سفرنامه و زندگی‌نامه‌اش پرداخت، در درج تواریخ خطا کرده یا حضور وی در ارتش صفویان تنها مربوط به درگیری‌های مختصر مرزی بوده است.

۱۰. سفرنامه شیوپینگ، نخست در سال ۱۶۶۷م از سوی چاپخانه «کنت پر براهه کهنین» (د. ۱۶۸۰م/درباره این کنت متنفذ سوئدی، ر.ک: گریمبرگ، ۱۳۹۸: ۲۰۰-۲۰۱) در جزیره «ویسینگسو» (Visingsö) به چاپ رسید. بعدها «ساموئل لونبوم» (Samuel Loenbom) زندگی‌نامه خودنوشت شیوپینگ را در سال ۱۷۷۳م در استکهلم به چاپ رساند. گویا سهرابی (2005: 637) زندگی‌نامه شیوپینگ را با سفرنامه‌اش یکی پنداشته و سال چاپ سفرنامه را ۱۷۷۳م دانسته است.

۱۱. سرزمین فنلاند پیش از آنکه در اوایل قرن نوزدهم میلادی به اشغال روس‌ها درآید، برای سده‌ها بخشی از قلمرو سوئد بود.

۱۲. جنگ بزرگ شمالی در فوریه ۱۷۰۰م و با حمله روسیه، دانمارک-نروژ و مشترک‌المنافع لهستان-لیتوانی-ساکسونی به سوئد آغاز شد و به‌رغم تهورات نظامی کارل دوازدهم (حک: ۱۶۹۷-۱۷۱۸م)، پادشاه سوئد، با شکست سوئدی‌ان به پایان رسید (درباره این جنگ، ر.ک: Hatton, 1970: 648-680).

۱۳. ایرانیان و روس‌ها مهم‌ترین فعالان تجارت دریای کاسپی بودند و مجموعه اسنادی که به تازگی به کوشش شماری از پژوهشگران روس درباره روابط تجاری ایران و روسیه در عهد شاه‌صفی یکم (حک: ۱۰۳۸-۱۰۵۲ق/۱۶۲۹-۱۶۴۲م) چاپ شده است، گوشه‌ای از این روابط را آشکار می‌سازد (ر.ک: ..., 2021. *Персидские дипломатические*).

۱۴. دوک‌نشین کورلاند-سیمیکالیا در محدوده جمهوری فعلی لتونی/لاتویا قرار داشت.

۱۵. دوک‌نشین آلمانی در شمال امپراتوری مقدس روم که در اسناد صفوی از آن با نام «فولستان/قولستان» یاد شده است، بهترین گزارش از هیئت اعزامی دوک فردریک سوم هولشتاین-گوتورپ/گوتورف (حک: ۱۶۱۶-۱۶۵۹م) به ایران، سفرنامه آدام اولناریوس است (درباره نسخه سواد نامه شاه‌صفی یکم به فردریک سوم، ر.ک: بیاض دفترخانه همایونی، ...، ۲۰۲۳: ۳۰۱-۳۰۲).

۱۶. کمپفر (۱۳۶۰: ۲۴۱-۲۷۶) شرح مبسوطی از مراسم باریابی هیئت‌های سفارتی سوئد و چند دولت دیگر در باغ سعادت‌آباد اصفهان ارائه داده است که تاریخ آن را می‌توان شعبان ۱۰۹۵ق/ژوئیه-اوت ۱۶۸۴م دانست. همچنین کمپفر در میانه نوشتار (۱۳۶۰: ۲۵۵) از دیدار فابریتیوس با شاه سلیمان در نوروز ۱۶۸۵م (ربیع‌الثانی ۱۰۹۶ق) سخن گفته است. به گمان نگارندگان، این دو دیدار را باید دو نشست جداگانه قلمداد کرد؛ به‌ویژه بدین سبب که کمپفر پیش از آغاز نوروز، در اواسط دسامبر ۱۶۸۴م (محرم ۱۰۹۶ق) از هم‌قطاران سوئدی خود جدا شده و به خدمت هلندیان درآمد بود (هیئتس، ۱۳۶۰: ۹)، بنابراین عملاً نمی‌توانست در مقام منشی فابریتیوس در مراسم نوروز حضور یابد و به وصف آن بپردازد.

۱۷. هدایای کارل یازدهم به شاه سلیمان عبارت بودند از یک ساعت هرمی‌شکل و نه قبضه تفنگ شکاری. ساعت مذکور چون از چینی ساخته شده بود، توجه شاه صفوی را جلب نکرد و به دژ طبرک منتقل شد (کمپفر، ۱۳۶۰: ۶۰-۶۱ و ۲۷۱).

منابع

- ابن اثیر، علی بن محمد (۱۳۸۵ق). *الکامل فی التّاریخ*، ۱۳ ج، بیروت، دار صادر.
ابن‌اسفندیار، محمد بن حسن (۱۳۶۶ش). *تاریخ طبرستان*، تصحیح عباس اقبال آشتیانی، تهران، کلاله خاور.
ابن‌حوقل، ابوالقاسم محمد (۱۹۳۸م). *صورة الارض*، ۲ ج، لیدن، بریل.

- ابن فضلان، احمد (۱۹۵۹م). *رساله ابن فضلان*، به کوشش سامی الدهان، دمشق، المجمع العلمي العربی.
- ابن مسکویه، ابوعلی احمد (۱۴۲۴ق). *تجارب الامم و تعاقب الهمم*، تحقیق سیدکسروی حسن، ۷ج، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- اشترویس، یوهان (۱۳۹۶ش). *سفرنامه یوهان اشترویس*، ترجمه ساسان طهماسبی، قم، مجمع ذخایر اسلامی.
- اشراقی، احسان (۱۳۸۱ش). «مروری بر روابط ایران و سوئد در دوران صفویه»، نشریه تخصصی گروه تاریخ دانشگاه تهران، ش ۳، صص ۶۹-۷۴.
- اصطخری، ابراهیم بن محمد (۱۹۲۷م). *کتاب مسالک الممالک*، به کوشش میخائیل دخویه، لیدن، بریل.
- اصفهان، محمدمعصوم بن خواجگی (۱۳۶۸ش). *خلاصه السیر*. تاریخ روزگار شاه صفی صفوی، تهران، علمی.
- آلساندری، وینچنتو (۱۳۸۱ش). «سفرنامه وینچنتو دالساندری»، در *سفرنامه‌های ونیزیان در ایران (شش سفرنامه)*، ترجمه منوچهر امیری، تهران، خوارزمی، صص ۴۵۹-۴۷۹.
- بَرازش، امیرحسین (۱۳۹۲ش). *روابط سیاسی-دیپلماتیک ایران و جهان در عهد صفویه*، تهران، امیرکبیر.
- بناکتی، فخرالدین داود (۱۳۴۸ش). *تاریخ بناکتی: روضه اولی الالباب فی معرفه التواریخ و الانساب*، به کوشش جعفر شعار، تهران، انجمن آثار ملی.
- بیاض دفترخانه همایونی دولت ایران عصر صفوی (۲۰۲۳م). پژوهش، تصحیح و توضیحات منصور صفت‌گل، توکیو، مرکز پژوهش و اطلاع‌رسانی مؤسسه مطالعات پیشرفته آسیا، دانشگاه توکیو.
- تاریخ روسیه از آغاز تا روزگار معاصر (۱۳۹۹ش). ترجمه به سرپرستی گودرز رشتیانی و ناهید عبدالتاج‌دینی، تهران، نگارستان اندیشه.
- حدود العالم من المشرق الی المغرب (۱۳۶۲ش). به کوشش منوچهر ستوده، تهران، طهوری.
- خاقانی شروانی، افضل‌الدین بدیل (۱۳۸۲ش). *دیوان خاقانی شروانی*، تصحیح ضیاء‌الدین سجادی، تهران، زوار.
- دروهانیان، هاروتون (۱۳۷۹ش). *تاریخ جلفای اصفهان*، ترجمه لئون میناسیان و محمدعلی موسوی، اصفهان، زنده‌رود با مشارکت نقش خورشید.
- دلاواله، پیترو (۱۳۷۰ش). *سفرنامه پیترو دلاواله*. قسمت مربوط به ایران، ترجمه و شرح شعاع‌الدین شفا، تهران، علمی و فرهنگی.
- شاردن، ژان (۱۳۷۴ش). *سفرنامه شاردن*، ترجمه اقبال یغمایی، ج ۲، تهران، توس.
- شاملو، ولی‌قلی خان (۱۴۰۰ش). *قیصص الخاقانی*، تصحیح سیدسعید میرمحمدصادق، ج ۲، تهران، نگارستان اندیشه و سروش.
- صفت‌گل، منصور (۱۳۹۵ش). «بنادر و دریانوردی خزری در عهد صفویان تا معاصر»، در *اطلس تاریخ بنادر و دریانوردی ایران*، پژوهش محمدباقر وثوقی و منصور صفت‌گل، ج ۲، تهران، سازمان بنادر و دریانوردی، صص ۴۹۱-۷۳۷.
- غوگاسیان، وازگن (۱۳۹۵ش). *تاریخ ارامنه ایران در قرن هفدهم میلادی*، ترجمه سعید کریم‌پور، تهران، امیرکبیر.
- فلور، ویلم (۱۳۷۱ش). *جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران (۷)*. اختلاف تجاری ایران و هلند و بازرگانی هلند در عصر افشاریان و زندیان (۱۷۱۲-۱۷۱۵)، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، توس.
- قزوینی، زکریا بن محمد (۱۳۷۳ش). *آثارالبلاد و اخبارالعیاد*، ترجمه و اضافات جهانگیرمیرزای قاجار، تصحیح میرهاشم محدث، تهران، امیرکبیر.
- کمیفر، انگلیبرت (۱۳۶۰ش). *سفرنامه کمیفر*، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران، خوارزمی.
- گریمرگ، کارل (۱۳۹۹ش). *تاریخ سوئد*، ترجمه جمال پیره‌مرد شتریان، تهران، نگارستان اندیشه.
- «ماجرای توقیف کشتی بازرگانان جلفا و اعتراض دولت ایران به دولت دانمارک» (۱۳۷۹ ش). *فصل‌نامه تاریخ روابط خارجی*، ۲(ش ۳)، صص ۲۳۹-۲۴۹.
- مُبین، ابوالحسن (۱۳۸۴ش). «سراغاز روابط ایران و سوئد در عصر صفوی»، در *مجموعه مقالات همایش صفویه در گستره تاریخ ایران زمین*، به اهتمام مقصودعلی صادقی، تبریز، ستوده، صص ۸۰۷-۸۱۹.
- مددی، محمد (۱۳۸۱ش). *سوئدی‌ها در ایران*، تهران، گفتمان.

مَرعَشی، ظَهیرالدین (۱۳۴۵ش). *تاریخ طبرستان و رویان و مازندران*، تصحیح محمدحسین تسبیحی، تهران، مؤسسه مطبوعاتی شرق.

مسعودی، علی بن حسین (۱۴۰۹ق). *مُرُوجُ الذَّهَبِ و مَعَادِنُ الجَوْهَرِ*، به کوشش یوسف اسعد داغر، ۴ج، قم، دارالهیجره.

نوایی، عبدالحسین (۱۳۶۴ش). *ایران و جهان. از مغول تا صفویه*، تهران، هُما.

وان ریڈن، دینارڈ (۱۴۰۱ش). *گزارشی درباره روابط بازرگانی ایران و کمیانی هند شرقی هلند در قرن ۱۸م*، ترجمه ویلم فلور و داریوش مجلسی، تهران، انتشارات بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار با همکاری نشر سخن.

همایون، غلامعلی (۱۳۸۳ش). *اسناد مصور اروپاییان از ایران از اوایل قرون وسطی تا اواخر قرن هجدهم*، ۲ج، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

همدانی، رشیدالدین فضل الله (۱۳۸۴ش). *جامع التواریخ. تاریخ آفرنج، پایان و قیاصره*، تصحیح محمد روشن، تهران، میراث مکتوب.

هینتس، والتر (۱۳۶۰ش). «مقدمه [بر سفرنامه کمپفر]»، در *سفرنامه کمپفر*، ترجمه کیکاووس جهاننداری، تهران، خوارزمی، صص ۳-۱۲.

A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the XVIIth and XVIIIth Centuries (1939). translated and edited by H. Chick, vol.1, London, Eyre & Spottiswoode.

Alessandri, Vincenzo (1381/2002-2003AD). "Vincenzo Alessandri's Travelogue [RELAZIONE DI PERSIA DI M. VINCENZO DEGLI ALESSANDRI 1574]", In *The Travelogues of Venetians in Iran (Six Travelogues)*, translated into Persian by Manūčih-r-i Amīrī, Tehran, Ḥā'razmī, pp.459-479 [In Persian].

Almqvist, Sven (1977). "Kiöping, Nils Matson", In *Svenskt Biografiskt Lexikon*, edited by Bertil Boëthius, vol. 21, Stockholm, A. Bonnier, p. 162.

Banākātī, Faḥr al-Dīn Dāvūd (1348/1969-1970AD). *Tārīḥ-i Banākātī*, edited by Ġa'far Ši'ār, Tehran, Anḡuman-i Aṡār-i Millī [In Persian].

Barāziš, Amīr Ḥusayn (1392/2013-2014AD). *Political & Diplomatic Relations [Between] Iran & World in Safavid Dynasty*, Tehran, Amīr Kabīr [In Persian].

Bayāz of the Royal Chancellery of Iran during the Safavid Era (2023). edited by Maṡṡūr Šifatgul, Tokyo, RICAS. Institute for Advanced Studies on Asia. The University of Tokyo [In Persian].

Chardin, Jean (1374/1995-1996AD). *Chardin's Travelogue [Voyages de Chardin en Perse, et autres lieux de l'Orient]*, translated into Persian by Iqbāl Yaḡmāyī, vol. 2, Tehran, Tūs [In Persian].

De la Maze, Jean-Baptiste (1780). "Journal du voyage du Père de la Maze, de Chamakié à Ispahan, par la province du Guilan", In *Lettres édifiantes et curieuse...*, vol.4, Paris, Chez J. G. Merigot le jeune, libraire, quai des Augustins, au coin de la rue Pavée, pp.53-112.

Della Valle, Pietro (1370/1991-1992AD). *Travelogue of Pietro Della Valle. the Part Related to Iran*, translated and annotated by Šu'ā' al-Dīn Šifā, Tehran, 'Ilmī u Farhangī [In Persian].

Der Hovhanian, Harootun (1379/2000-2001AD). *History of New Julfa*, translated into Persian by Leon Minassian and M.A Musavi Fereydani, Iṡfahān, Zindih Rūd & Naqš-i Ġahān [In Persian].

Doxey, Gray B. (1996). "Norwegian Crusaders and the Balearic Islands", *Scandinavian Studies*, vol. 68, No. 2 1, pp. 139-160.

- Fabritius, Ludvig (1955a). "Ludvig Fabritius's Account of the Razin Rebellion", edited and translated by S. Konovalov, *Oxford Slavonic Papers* 6, pp.71–94.
- (1955b). "Kurtze Relation von meine drei gethane Reisen", edited by S. Konovalov, *Oxford Slavonic Papers* 6, pp. 95-101.
- Floor, Willem (1371/1992-1993AD). *Essays on Social History of Iran (7). The [First] Dutch-Persian Commercial Conflict and Dutch Trade in Afsharid and Zand Persia (1712-1715)*, translated into Persian by Abū al-Qāsim Sirrī, Tehran, Tūs [In Persian].
- Ghougassian, Vazken (1395/2016-2017AD). *The Emergence of the Armenian Diocese of New Julfa in the Seventeenth Century*, translated into Persian by Sa'īd Karīm-Pūr, Tehran, Amīr Kabīr [In Persian].
- Grimberg, Carl (1399/2020-2021AD). *A History of Sweden*, translated into Persian by Ġamāl Pīrīhmarī-i Šuturbān, Tehran, Nigāristān-i Andīša [In Persian].
- Gulbenkian, Roberto (1970). "Philippe de Zagly: marchand Arménien de Julfa, et l'établissement du commerce Persan en Courlande en 1696", *Revue des études Arméniennes*, vol.7, pp. 361-426.
- Hamadānī, Rašīd al-Dīn Fażlullāh (1384/2005-2006AD). *Ġāmi' al-Tavārīḥ. Tārīḥ-i Afranġ, Pāpān u Qayāšira*, edited by Muḥammad Rušan, Tehran, Mīrās-i Maktūb [In Persian].
- Ḥāqānī-yi Šarvānī, Afzal al-Dīn Badīl (1382/2003-2004AD). *Dīvān-i Ḥāqānī-yi Šarvānī*, edited by Žīyā' al-Dīn Saġġādī, Tehran, Zavvār [In Persian].
- Hatton, Ragnhild M (1970). "Charles XII and the Great Northern War", In *The New Cambridge Modern History, Vol. 6: The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725*, ed. J.S. Bromley, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 648–680.
- Hedin, Sven (1921). *Resare Bengt, En levnadsteckning*, Stockholm, Albert Bonniers förlag.
- (1923). *Verwehte Spuren. Orientfahrten des Reise-Bengt und anderer Reisenden im 17. Jahrhundert*, Leipzig, F.A. Brockhaus-Verlag.
- Herbette, Maurice (1907). *Une ambassade Persane sous Louis XIV, d'après des documents inédits*, Paris, Perrin et cie.
- Hildebrand, Bengt (1953). "Ludvig Fabritius", In *Svenskt Biografiskt Lexikon*, edited by Bengt Hildebrand, vol. 14, Stockholm, A. Bonnier, pp. 733-737.
- Hinz, Walther (1360/1981-1982AD). "Introduction [to Kaempfer's Travelogue]" in *Kaempfer's Travelogue [Am Hofe des persischen Grosskönigs: 1684-1685]*, translated into Persian by Kiykāvūs Ġahāndārī, Tehran, Ḥāvrazmī, pp. 3-12 [In Persian].
- History of Russia from the Beginning to the Modern Era* (1399/2020-2021AD). translated into Persian under the Supervision of Gūdarz Raštīyānī and Nāhīd 'Abd al-Tāġuddīnī, Tehran, Nigāristān-i Andīša [In Persian].
- Ḥudūd al-'Ālam min al-Mašriq ilā al-Maġrib* (1362/1983-1984AD). edited by Manūčīhr-i Sutūda, Tehran, Ṭahūrī [In Persian].
- Humāyūn, Ġulām-'Alī (1383/2004-2005AD). *Iran in Europäischen Bildzeugnissen vom Ausgang des Mittelalters bis ins achtzehnte Jahrhundert*, 2 vols, Tehran, University of Tehran Press [In Persian].
- Ibn Ašīr, 'Alī ibn Muḥammad (1385AH/1965AD). *al-Kamil fī al-Tārīḥ*, 13 vols, Beirut, Dār-i Šādir [In Arabic].

- Ibn Faẓlān, Aḥmad (1959). *Risālat-i Ibn Faẓlān*, edited by Sāmī al-Dahhān, Damascus, al-Mağma' al-'Ilmī al-'Arabī [In Arabic].
- Ibn Ḥavqal, Abūl-Qāsim Muḥammad (1938). *Šūrat al-Arḏ*, 2 vols, Leiden, Brill [In Arabic].
- Ibn Isfandyār, Muḥammad ibn Ḥasan (1366/1987-1988AD). *Tārīḥ-i Ṭabaristān*, edited by 'Abbās-i Iqbāl, Tehran, Kulāla-yi Ḥāvar [In Persian].
- Ibn Miskavayh, Abū 'Alī (1424AH/2003-2004AD). *Tagārib al-Umam va Ta'āqub al-Himam*, edited by Sayyid Kasravī Ḥasan, 7 vols, Beirut, Dār al-Kutub al-'Ilmīyya [In Arabic].
- Iṣfahānī, Muḥammad-Ma'sūm ibn Ḥ^vāgagī (1368/1989-1990AD). *Ḥulāṣat al-Siyar. Tārīḥ-i Rūzgār-i Šāh Šaft-yi Šafavī [Chronicle of Safavid Šāh Šaft Era]*, Tehran, 'Ilmī [In Persian].
- Iṣrāqī, Iḥsān (1381/2002AD). "Review of Iran-Sweden Relations During the Safavid Period", *Našrīya-yi Taḥaṣṣuṣī-yi Gurūh-i Tārīḥ-i Dānišgāh-i Tihrān*, n.3, pp.69-74 [In Persian].
- Iṣṭahṛī, Ibrāhīm ibn Muḥammad (1927). *Kitāb-i Masālik al-Mamālik*, edited by Jan de Goeje, Leiden, Brill [In Arabic].
- Kaempfer, Engelbert (1360/1981-1982AD). *Kaempfer's Travelogue [Am Hofe des persischen Grosskönigs: 1684-1685]*, translated into Persian by Kiykāvūs Ġahāndārī, Tehran, Ḥā^vrazmī [In Persian].
- Kjöping, Nils Mattsson (2021). *Travelogue and Autobiography 1647–1656*, translated and annotated by Martin Rundkvist, Stockholm, KVHAA.
- Klingspor, Carl. (1877). *Sveriges adel under 1600-1700-talen: Samtida minnesteckningar jemte anmärkningartale*, vol. II, Uppsala, Schultz.
- Lockhart, Laurence (1986). "European Contacts with Persia. 1350-1736", In *The Cambridge History of Iran, Volume 6. The Timurid and Safavid Periods*, edited by Peter Jackson and Laurence Lockhart, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 373-411.
- Madadī, Muḥammad (1381/2002-2003AD). *Swedes in Iran*, Tehran, Guftmān [In Persian].
- Mar'aṣī, Ḥāhīr al-Dīn (1345/1966-1967AD). *Tārīḥ-i Ṭabaristān u Ruyān u Māzandarān*, edited by Muḥammad-Ḥusayn Tasbīhī, Tehran, Mu'assasa-yi Maṭbū'ātī-yi Šarq [In Persian].
- Mas'ūdī, 'Alī ibn Ḥusayn (1409AH/1988-1989AD). *Murūğ al-Zahab va Ma'ādin al-Ġavhar*, edited by Yūsuf As'ad Dāgīr, 4 vols, Qum, Dār al-Ḥiğra [In Arabic].
- Matthee, Rudolph (1999a). "FABRITIUS, LUDVIG (LODEWYCK)", In *Encyclopædia Iranica*, edited by Ehsan Yar-Shater, vol. 9, Fasc.2, London & New York, Routledge and Kegan Paul, pp. 138-140.
- _____ (1999b). *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver, 1600–1730*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Mattiesen, Otto Heinz (1940). *Die Kolonial- und Überseepolitik der kurländischen Herzöge im 17. und 18. Jahrhundert*, Stuttgart, Kohlhammer.
- Minorsky, Vladimir (1958). *A History of Sharvān and Darband in the 10th-11th Centuries*, Cambridge, W. Heffer & Sons, Ltd.
- Mitchiner, Michael (1987). "Evidence for Viking-Islamic Trade Provided by Samanid Silver Coinage", *East and West*, vol. 37, Published by Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente (IsIAO), pp. 139-150.

- Mubayyin, Abū al-Ḥasan (1384/2005-2006AD). "The Beginning of Relations Between Iran and Sweden in the Safavid Era", In *Mağmū'a Maqālāt-i Hamāyīš-i Šafavīyya dar Gustara-yi Tārīḥ-i Īrān-Zamīn*, edited by Maqsūd-ʿAlī Šādiqī, Tabriz, Sutūda, pp. 807-819 [In Persian].
- Navāyī, ʿAbd al-Ḥusayn (1364/1985-1986AD). *Īrān and World. From Mongol to Safavid Era*, Tehran, Humā [In Persian].
- Olearius, Adam (1647). *Offt beehrte Beschreibung der Newen Orientalischen Reyse*, Schleßwig, Glocken.
- (1662). *The voyages and travells of the ambassadors sent by Frederick...*, London, Printed for John Starkey, and Thomas Basset, at the Mitre near Temple-Barr, and at the George near St. Dunstons Church in Fleet-Street.
- Ortelius, Abraham (1570). *Theatrum Orbis Terrarum*, Antverpiae, Apud Aegid. Coppenium Diesth.
- Potts, Daniel (2021). "Bengt Bengtsson Oxenstierna (1591–1643): a critical reassessment of his two journeys to the Near East", *Fornvännen*, 116:2, pp. 114-128.
- Qazvīnī, Zakarīyā ibn Muḥammad (1373/1994-1995AD). *Āšār al-Bilād va Aḥbār al-ʿIbād*, translated into Persian by Ġahāngīr-Mīrzā-yi Qāḡār, edited by Mīr-Hāšim Muḥaddīš, Tehran, Amīr Kabīr [In Persian].
- Riley-Smith, Jonathan (2003). *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London & New York, Continuum.
- Roberts, Michael (1968). *The Early Vasas. A History of Sweden 1523-1611*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Rohnström, Johan (1972). "Bengt Oxenstierna and his Adventures in Persia in 1617–18," In *Iran through the Ages: A Swedish Anthology*, ed. Andreas Adahl, Stockholm, Norstedt & Söner.
- Rundkvist, Martin (2021). "Introduction [to Nils Mattsson Köping's *Travelogue and Autobiography*]", in *Travelogue and Autobiography 1647–1656*, translated and annotated by Martin Rundkvist, Stockholm, KVHAA, pp. 11-24.
- Šāmlū, Valīqulī Ḥān (1400/2021-2022AD). *Qiṣaṣ al-Ḥāqānī*, edited by Sayyid Saʿīd Mīr Muḥammad-Šādiq, 2 vols, Tehran, Nigāristān-i Andīša & Surūš [In Persian].
- Šifatgul, Maṣṣūr (1395/2016-2017AD). "Caspian Ports and Maritime During the Safavid Era until Modern times", in *Atlas of Ports and Maritime History of Iran*, by Muḥammad-Bāqir Vušūqī and Maṣṣūr Šifatgul, vol. 2, Tehran, Ports and Maritime Organization, pp. 491-737 [In Persian].
- Sohrabi, Bahram (2005). "Early Swedish Travelers to Persia", *Iranian Studies*, 38:4, pp. 631-660.
- Struys, Jan Janszoon (1396/2017-2018AD). *Voyages and travels of John Struys...*, translated into Persian by Sāsān Ṭahmāsbī, Qum, Mağmaʿ-i Zahāyir-i Islāmī [In Persian].
- "The Seizure of *Julfā* Merchants' Ship and the Protest of Iranian Government to the Danish Government" (1379/2000-2001AD). *Quarterly of Foreign Relations History*, 2(n.3), pp. 239-249 [In Persian].
- Troebst, Stefan (1993). "Narva und der Außenhandel Persiens im 17. Jahrhundert. Zum merkantilen Hintergrund schwedischer Großmachtspolitik",

In *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.-18. Jahrhundert*, edited by Aleksander Loit and Helmut Piirimäe, *Studia Baltica Stocholmiensia*, vol. 11, pp. 161-178.

————— (1998). “Die Kaspi-Volga-Ostsee-Route in der Handels-kontrollpolitik Karls XI. Die schwedischen Persien-Missionen von Ludvig Fabritius 1679-1700”, *Forschungen zur Osteuropaischen Geschichte*, 54, pp. 127-204.

Vahman, Faridun (1998). “Three Safavid Documents in the Record Office of Denmark”, In *Iran and Iranian Studies: Essays in Honor of Iraj Afshar*, edited by Kambiz Eslami, Princeton, Zagros, pp. 178-190.

Van Rheeden, Dithard (1401/2022-2023AD). *A Report of Trade Relations Between Iran and The Dutch [East] Indies Company*, translated into Persian by Willem Floor and Dārīyūš Maḡlisī, Tehran, Bunyād-i Mavqūfāt-i Duktur Maḡmūd-i Afšār & Našr-i Suḡan [In Persian].

Zetterstéen, Karl (1926). “Henrich Brenner”, In *Svenskt Biografiskt Lexikon*, edited by Bertil Boëthius, vol. 6, Stockholm, A. Bonnier, pp. 214-217.

————— (1945). *Türkische, tatarische und persische Urkunden im schwedischen Reichsarchiv*, Uppsala, Almqvist och Wiksells boktryckeri.

Персидские дипломатические документы времен шаха Сафи I из собрания Российского государственного архива древних актов (2021) Изд. подг.: А. А. Андреев, Д. Д. Копанева, С. Е. Костиков, Е. П. Писчурникова, М. Е. Резван, Т. А. Слесарев, В. А. Шорохов, О. М. Ястребова, СПб. Наука.